

A nyelvtani nemek rendszerének hirtelen összeomlása egy XIX. századi magyarországi romani változatban

Baló A. Márton – Zuzana Bodnárová

1. Bevezetés*

Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogyan bomlott meg a nyelvtani nemek rendszere a romani nyelv romungró változatában. A folyamat a nyelvtani nem nélküli magyarral kontaktusban, a rendelkezésre álló források tanúsága szerint két anyanyelvi beszélői nemzedék alatt zajlott le. A dolgozat azt járja körül, hogy nyelvi kontaktus esetén melyek lehetnek azok a tényezők, amelyek hozzájárulhatnak a nyelvtani nem hanyatlásához a különféle, már vizsgált földrajzi és szociolingvisztikai szempontokon felül. Előbbiek közé tartozik például egy domináns, nyelvtani nem nélküli nyelv közelsége (Di Garbo 2020), utóbbiak közé pedig az olyan esetek hatása, amikor egy nyelvet viszonylag nagyszámú, nem anyanyelvi beszélő sajátít el második nyelvként (Igartua 2019).

A romani nyelv számos nyelvtani változáson ment keresztül a nem ind nyelvekkel való kapcsolat révén, amelyek a morfológiai rendszert is érintették; ennek ellenére a nemi rendszer a romani nyelv összes változatában stabilan megmaradt, nagyon kevés kivétellel, amelyekről alább lesz szó. A szóban forgó, a nyelvtani nemek redukálódásával járó eset kapcsán két, negyven év különbséggel íródott forrásra támaszkodhatunk. A korábbi forrás (Balogh 1850) az eredeti, érintetlen, teljesen ép rendszert tükrözi: megvan a két nyelvtani nem (hímnem, nőnem), és a határozott névelő, a jelzői szerepű melléknevek, valamint a birtokos

---

Cser András – Nemesi Attila László (szerk.) 2023. *Nyelvelmélet és diakronia* 5. PPKÉ BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest. 273–306.

* A tanulmány angol nyelvű, rövidített változata a *Diachronica* (International Journal for Historical Linguistics) folyóiratnál áll megjelenés alatt.

jelzők és névmások egyeztetve vannak a főnévvel. A későbbi forrásban (József főherceg 1890) található szövegek azonban már az erózió egyértelmű jeleit mutatják: a nemek gyakorlatilag nincsenek megkülönböztetve, a kategóriák kiosztása nem történik meg, nincs egyeztetés, sem a melléknevek, sem a birtokos jelzők és névmások nem ragozódnak nem szerint, és a teljes főnévragozásban az eredetileg hímnemű alakok terjedtek szét.

Megkíséreltük azonosítani azokat a tényezőket, amelyek előmozdíthatták ezt a nyelvi változást, és egyrészt megerősítést nyert, hogy a nyelvtani nem leépülését és eltűnését bizonyos kisebbségi anyanyelvekben és származási nyelvekben, amilyen a romani is, okozhatja intenzív nyelvi kontaktus egy domináns, földrajzilag közel beszélt, nyelvtani nem nélküli nyelvvel; ez a helyzet áll fenn egy nyelv leépülése és a használatból való kikopása esetén is. Másrészt, mivel a vidéken beszélt változatokban nem mutatható ki efféle erózió, sőt egyértelműen kevésbé hajlamosak rá, a városi környezet is hozzájárulhatott a változáshoz. Ez összhangban áll a nyelvek és városok közötti állandó kölcsönhatással kapcsolatos, napjainkban folyó kutatásokkal is (Pennycook–Otsuji 2015).

2. A nyelvtani nem leépülése és eltűnése

A nyelvtani nem, amely alatt egyeztetéssel járó névszói osztályokat értünk (l. Hockett 1958: 231; Corbett 1991: 4; konkrétan az ind nyelvekre: Masica 1991: 218), általánosságban a nyelvcsaládok tartósan fennmaradó jegye. Ez konkrétan az indoeurópai nyelvek esetében is így van (Nichols 2003), bár nem egyforma mértékben, és nem is maradt meg minden nyelvben a nyelvtani nem. Általánosan kevésbé jellemző, hogy nemi rendszerek maguktól kialakuljanak, vagy kölcsönzés útján kerüljenek egy nyelvbe, viszont a nemi rendszer leépülése és eltűnése bizonyos körülmények között nem ritka. Aikhenvald (2004) szerint a nyelvtani nem hanyatlásának és eltűnésének különféle belső okai mellett lehetséges külső tényezőnek tekinthető az areális hatás, mivel a nyelvtani nem megléte vagy hiánya gyakran areális jegyként jelentkezik. Nichols (2003: 300–3) arról számol be, hogy a nyelvtani nem csak akkor igazán stabil, amikor földrajzilag szomszédos nyelvek erősítik egymást a nyelvtani nem tekintetében, és hozzáteszi azt is, hogy azok a nyelvek, amelyekből eltűnik a nyelvtani nem, vagy egymás, vagy egy nem nélküli nyelv szomszédai. Az areális hatás alapján kiemelkedik a nyelvi kontaktus mint a nem eltűnésének vagy leépülésének potenciális kiváltó oka. A nyelvi kontaktus szerepét újabban különböző földrajzi és szociolingvisztikai szempontok kapcsán tárgyalták. Di Garbo (2020) azt találta, hogy egy kontaktushelyzet aszimmetrikus jellege a nyelvtani nem eltűnéséhez vezethet olyan kisebbségi nyelv esetén, amelyet igen közel beszélnek egy nem nélküli, a beszélők számát és a nyelv presztízsét

tekintve domináns nyelvhez, Igartua (2019) pedig azt vizsgálta, hogy ha egy bizonyos nyelvet viszonylag nagy számú nem anyanyelvi beszélő második nyelvként sajátít el, az milyen hatással van az adott nyelv nyelvtanára és különösképpen a nemi rendszer meg bomlására.

2.1. A nyelvtani nem leépülése az indoirániban

A nemi rendszer leépülése vagy teljes eltűnése nem új jelenség különféle újind nyelvekben. Masica (1991: 217–23) írja, hogy a prákritban fellelhető három nem csak néhány nyelvben maradt meg a Hinduszáni-félsziget nyugati részén. Kettőre csökkent a nemek száma az ind nyelvek dard, északnyugati és centrális ágában, így a romaniban is, amely a feltételezések szerint a centrális csoportból származik (Matras 2002: 56). A nemi rendszer jelentős gyengülése vagy teljes eltűnése figyelhető meg keleten és északon (az ismertebb példák között találjuk a nepálit, a bengálit és az asszámit); ezt Aikhenvald (2004) a paradigmák fonológiai okokból való összeolvadásának tudja be, habár a földrajzi kontaktushatás lehetőségét figyelembe véve a szomszédos, nyelvtani nem nélküli tibeti–burmai nyelvek is szerepet játszhattak a folyamatban. A nyelvtani nem kontaktushatásra bekövetkezett eltűnésének egyértelmű és jól dokumentált esete a nyugaton beszélt brahui nyelv. A dravida nyelvek közé tartozó brahuiból teljesen eltűnt a nyelvtani nem, feltehetően a korábbi, perzsa beszélőkkel fennállt kontaktus és a beludzsz beszélőkkel jelenleg is fennálló, szoros kontaktus hatására; mindkét nyugat-iráni nyelvből hiányzik a nyelvtani nem (Aikhenvald 2016). Igartua (2019) bemutatja a távolabbi, de területi és genetikus szempontból kapcsolódó, kelet-iráni, nyelvtani nemeket nem tartalmazó oszét esetét. A nyelvtani nem eltűnését e nyelvben annak tudja be, hogy valamikor a múltban jelentős számú, kartvél és török anyanyelvű beszélő sajátította el a nyelvet, akiknek az anyanyelve nyelvtörténeti értelemben nem rendelkezett nyelvtani nemmel. A csekély számú történeti adat miatt azonban nem lehet megállapítani, pontosan hogyan zajlott a folyamat. Ritka példáról, a nyelvtani nemek jelölésének kontaktushatásra történő megjelenéséről számol be Di Garbo (2020) a tibeti–burmai nyelvek nyugat-himalájai ágában, ind nyelvekkel való, hosszan tartó kontaktus hatására.

2.2. Nyelvtani változások a romaniban

A romani nyelv, amelyet csak diaszpórában beszélnek, a nagymértékű lexikai kölcsönzésen felül számos nyelvtani változáson is keresztülment azáltal, hogy nem ind nyelvekkel került kapcsolatba. A határozott névelő például nagy valószínűséggel a görög hatására alakult ki a mutató névmások egy csoportjából (Boretzky 2000), ami pedig a szórendet illeti, az újind nyelvekre jellemző sorrend, amelyben

az ige döntően a mondat végére kerül (Masica 1991: 332), ige-tárgy sorrendre változott, újabb példájaként a „romani európaizálódásának” (Matras 2002: 198). Adamou és munkatársai (2021) azt mutatják be, hogy ha egy melléknév a jelzett főnév után áll a kontaktusnyelvben (például a románban vagy más latin nyelvekben), akkor a főnév után kitett jelzők gyakoribbá válnak a kétnyelvű beszélők romani beszédében.

A romani morfológiai rendszere gyakorta kölcsönöz különféle jelölőket, affixumokat, partikulákat és hasonló elemeket a kontaktusnyelvekből (l. pl. Meyer 2020; Bodnárová–Wiedner 2020). Egyes, a törökkel kontaktusban lévő romani változatok igeragozásának meglepő jegye, hogy a törökből kölcsönzött igéknél az eredeti inflexiós morfológiát alkalmazzák (Friedman 2020). A török hatást és egy ugyanolyan, a finnel kontaktusban lévő, Finnországban beszélt romani dialektusban megfigyelt jelenséget Adamou és Granqvist (2014) egyenlőtlen keveredésnek nevez, mivel a romani marad a domináns nyelv annak ellenére, hogy morfológiai szempontból nem integrált szavak kerülnek egy másik nyelvből az adott romani változatba. Mindennek ellenére egy-két elszórt esettől eltekintve, mint például az imént említett finn romani, amellyel kapcsolatban Granqvist (2012) megjegyzi, hogy a nyelvtani nem fokozatosan tűnik el, a romani nemi rendszere jószerével az egész nyelvre kiterjedően érintetlen maradt.

Míg Igartua (2019) olyan esetekre összpontosít, amelyekben egy nyelvnek a nem anyanyelvi beszélők általi, tökéletlen elsajátítása katalizálta a nyelvtani nem eltűnését a tökéletlenül megtanult domináns nyelvben, mi azt vizsgáljuk, hogy hogyan befolyásolja egy nemzeti, domináns nyelv egy olyan kisebbségi nyelv nemi rendszerét, amely beszélőinek az anyanyelve volt. Egy részben hasonló esetet említ Aikhenvald (2016: 87), a Görögország északi részén beszélt albán dialektust, amelyből eltűnt a kétosztatú nemi rendszer, feltehetően amiatt, hogy korábban a törökkel állt kontaktusban.¹ Földrajzi és szociolingvisztikai szempontból is összehasonlítjuk azon kevés romani változatot, amelyekben a nemi rendszer leépült, azzal a nagyszámú változattal, amelyben ez nem történt meg, és megpróbálunk az Igartua (2019) által leírtakon felül további tényezőket feltárni, amelyek szerepet játszhattak ebben a nyelvi változásban, valamint megragadni, miben különböznek ezek az esetek a többitől.

Az esetleges tévedések elkerülése végett elsődleges, írott forrásokból származó adatokra támaszkodunk, nem úgy, mint Di Garbo (2020), aki bár vi-

---

¹ Hamp (1989: 209) megjegyzi, hogy amikor 1982-ben ellátogatott a Mandres nevű faluba, ez az albán dialektus már kiveszőben volt, és csak néhány középkorú és idősebb ember tudta elég jól használni az összetettebb frázisokat és tagmondatokat.

szonylag nagy, harminchat nyelvből álló mintát elemez, az adott nyelv szakértőivel kitöltetett kérdőívekből vagy a velük készült interjúkból dolgozott, illetve leíró forrásokat használt. Ez azért lehet kockázatos, mert ha az interjúk egy konkrét témára összpontosítanak, vagy kérdőíveket kell kitölteni és visszaküldeni, akkor ez nem kívánatos módon befolyásolhatja az adatokat.

3. Az adatok forrásai

A vizsgált romani változatot, amelyet az egykori Hont vármegye székhelyén, Ipolyságon (ma: Šahy, Szlovákia) beszéltek, mára teljesen felváltotta a magyar nyelv. Mivel az egyedüli források, amelyek a helyi romani változatot dokumentálják, a XIX. századból származnak, és mivel Ipolyságon már nem beszélnek a déli centrális nyelvjárást, azt feltételezzük, hogy a nyelvcsere valamikor a XIX. és XX. század fordulója után kerülhetett sor. A romani nyelv ezen változatát a szakirodalom magyar cigány nyelvjárásnak, romungrónak vagy kárpáti cigánynak (Landauer 2004) nevezi, és a déli centrális (Elšík–Benísek 2020) nyelvjárási csoportba sorolja. A történeti források közül kettőt, egy 1850-ből származó imakönyvet és egy szótár kéziratát Balogh Jancsi, a híres cigányprímás írta. Utóbbiról József főherceg is említést tesz 1876. október 1-jén, miszerint a birtokában van (vö. Soós 2000: 103). A szótár hollétét nem ismerjük: az Országos Széchényi Könyvtárban nem található meg, és nem tudnak információval szolgálni a kézirat sorsával kapcsolatban. Az imakönyvön kívül, amelyet a katolikus kiadványairól ismert Beimel József nyomdájában (Rózsa 2012), Esztergomban adtak ki, forrásként szolgál még öt levél (József főherceg 1890; Soós 2000: 55–68; Rézműves 2003: 44–67), amelyeket mintegy negyven évvel később Balogh Jancsi lánya, Pusztai (szül. Balogh) Sarolta és legfiatalabb testvére, Balogh Ferkó írtak. Ferkó körülbelül húsz évvel volt fiatalabb a bátyjánál,² és tizenöt évvel idősebb unokahúgánál, Saroltánál.³ Amint látni fogjuk, Ferkó és Sarolta, az ipolysági romani beszélők fiatalabb generációjának két képviselője által írt szövegek a nemi rendszer használatában térnek el a legszembetűnőbben Balogh Jancsi imakönyvétől. Míg Balogh Jancsi az eredeti, kettős tagolású nemi rendszert használja, amelyre akkor még, úgy tűnik, nem volt hatással a magyar nyelv, a következő nemzedék, azaz

² Balogh Jancsi 1808-ban született (l. lejjebb). Ferkó pontos születési dátumát nem ismerjük, viszont nagy valószínűséggel az 1820-as évek végén született. Ez a feltételezés két, Ferkó által írt levélen alapul, amelyeket 1889-ben József főhercegnek küldött, és amelyekben megemlíti, hogy hatvan éves. Továbbá azt is tudjuk, hogy 1845-ben vette feleségül Balogh Annát Ipolyságon, és két évvel később, 1847-ben megszületett első gyermekük (Balogh Ferkó 1845; Balogh Anna 1847). Ha feltételezzük, hogy körülbelül tizennyolc évesen megnősült, akkor 1827 körül kellett születnie.

³ Az ipolysági anyakönyvek szerint Sarolta 1841-ben született, és 1860-ban ment férjhez Pusztai Antonhoz (Balogh Karolina „Sarolta” 1841, 1860). Hivatalos utóneve Karolina volt.

Balogh Ferkó és Pusztai Sarolta levelei egyértelműen a nemi rendszer bomlásának a jeleit mutatják.

3.1. Balogh Jancsi

Balogh Jancsi 1808-ban⁴ született Felső-Fegyverneken⁵ (életrajzát l. Erdős 2018; Tóth 1873.06.05: 556–7), a lévai Radics Klára és a felső-fegyverneki Balogh József legidősebb gyermekeként. Kora gyermekkorát Felső-Fegyverneken töltötte, majd öt-hét éves korában a szüleivel Felső-Fegyvernekről Ipolyságra költözött.⁶ Neve legközelebb 1827-ben bukkan fel (Balogh Jancsi 1827), amikor feleségül vette az alsólóci (ma: Dolné Lovčice, Szlovákia) Polturás Máriát, majd 1828-ban (Balogh János 1828), amikor Ipolyságon megszületett az első fia, akit szintén Jánosnak neveztek el. Jancsi már fiatal felnőttkorában ismert hegedűművész lett. Pályafutása kezdetén a szintén cigány származású és a kor meghatározó zenészének számító Bihari János zenekarában játszott. Később számos hazai és külföldi nagyvárosba hívták játszani, majd az 1848–49-es forradalom és szabadságharc katonai karmestere lett. 1850-ben saját költségén kiadott egy nyolcoldalas (744 szót tartalmazó) kis imakönyvet, amelyet a „[cigány] nemzetnek” ajánlott. Nyaranta Szász–Coburg–Gothai Auguszt herceg birtokán játszott Szentantalon (ma: Svätý Anton, Szlovákia). Itt ismerkedett meg Habsburg–Lotaringiai József Károly főherceggel, aki feleségül vette Klotild hercegnőt, Auguszt herceg lányát.

József főherceg (1833–1905) a Habsburg–Lotaringiai ház tagja és Magyarország nádora volt (életrajzát l. Ortutay 1915). Elsősorban katonai érdemei, valamint a botanika és a romani nyelv iránti tudományos érdeklődése miatt vált ismertté. Az 1850-es években, még katonai pályafutása kezdetén, az ezredében szolgáló cigány katonáktól sajátította el a romani nyelvet. Mivel a cigány katonák a Magyar Királyság különböző részeiről érkeztek, József főhercegnek volt alkalma megismerkedni a romani nyelvjárások közötti különbségekkel, és későbbi

⁴ Különböző források eltérő születési dátumot közölnek Balogh Jancsi esetében, amelyek 1802-től 1820-ig terjednek. A honfűzesgyarmati (Balogh Jancsi 1808) és selmecbányai (Balogh Jancsi 1877) anyakönyvekben szereplő születési és halálozási adatok alapján viszont megállapítható, hogy 1808. december 5-én született Felső-Fegyverneken (ma: Zbrojníky, Szlovákia).

⁵ Az összes, Balogh Jancsit megemlítő történelmi és kortárs forrás tévesen állítja, hogy Ipolyságon született. Valójában Felső-Fegyverneken született, amely egy kis falu Ipolyságtól 25 kilométerre. De mivel szinte az egész életét Ipolyságon élte le, saját maga is az „ipolysághi” vagy röviden „sághi” jelzőt használta a neve előtt (vö. Balogh 1850).

⁶ Erről a honfűzesgyarmati és ipolysági anyakönyvek adatai tanúskodnak, miszerint Felső-Fegyverneken a Balogh családba Jancsin kívül még két fiú született 1812 végéig (Balogh József 1811; Balogh Anton 1812), a további gyermekek pedig már Ipolyságon születtek 1815-től kezdődően (l. Balogh Mária 1815).

munkáiban igyekezett ezen nyelvjárásokat megkülönböztetni. Az 1870-es években fejezte be terjedelmes, „Czigány nyelvtan” című könyvének írását, amelyben részletesen bemutatja a Magyar Királyságban beszélt romani nyelvjárásokat, valamint összehasonlítja ezeket más, Európában beszélt romani nyelvjárásokkal is. A könyv kéziratát elküldte Balogh Jancsinak, és ahogy József főherceg (1888: XVI.) a könyv kiadott változatának előszavában megjegyzi, ez ihlette Balogh Jancsit, hogy egy zsebszótárt írjon az általa beszélt romani nyelvjárásból.

Balogh Jancsi 1877-ben⁷ halt meg Selmecebányán, ahol családjával élete utolsó éveit töltötte. Szótárának írását legfiatalabb testvére (József főherceg 1890: 747), Balogh Ferkó fejezte be, amelyet Balogh Jancsi özvegye később elküldött József főhercegnek. Jancsi azon terve, hogy megírja az általa beszélt romani nyelvjárás nyelvtanát, soha nem valósulhatott meg.

Balogh Jancsi tehát még gyermekként költözött Ipolyságra, majd ott töltötte élete nagy részét. Anyanyelvi szinten beszélte a romanit, és munkássága miatt az első cigány nyelvi aktivisták egyikének tekinthető. Romani nyelvtudását a korabeli lapok gyakran kihangsúlyozták, sőt eltúlozták, például úgy emlegették, mint aki nemcsak zenei tehetségéről híres, hanem „arról is, hogy kitűnően beszélt és irt cigány nyelven”, és hogy „[t]alán az utolsó mohikán volt, aki a hamisítatlan cigánynyelvet tudta” (Napi hírek 1913.08.23: 8). Ennek az ábrázolásnak a történelmi kontextusa az, hogy Magyarország nagy részén ekkor már a kárpáti cigány nyelvjárás tekintetében folyamatban volt vagy már végbe is ment a nyelvcsere. Mindazonáltal kérdés marad, hogy a XIX. század végén vajon folyamatban volt-e a nyelvcsere Ipolyságon is, és hogy valóban Balogh Jancsi volt-e a romani nyelv ipolysági változatának az egyik utolsó beszélője, aki még teljes nyelvi kompetenciával rendelkezett, vagy pedig a helyi romani változat ekkor még életképes volt, és Balogh Jancsi romani nyelvtudása nem különbözött lényegesen korosztályának többi tagjától.

A romani nyelven kívül Balogh Jancsi magyarul is beszélt, mivel ebben az időben Ipolyságon a lakosság túlnyomó többségének magyar volt az anyanyelve (Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal 1882: 114). Elképzelhető, hogy megtanult szlovákul is, mert Selmecebányán, ahol élete végén élt, a lakosság főleg szlovák ajkú volt (uo.). Művelt és írástudó ember volt, ami annak fényében is figyelemre méltó, hogy akkoriban Magyarország hat éven felüli lakosságának több mint a fele analfabéta volt (Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal

⁷ Egyes szerzők tévesen 1874-re (Soós 2000: 101) vagy 1876-ra (Zahova 2021: 11) teszik a halálát. A selmecebányai anyakönyv halotti bejegyzései (Balogh Jancsi 1877) szerint viszont 1877-ben halt meg.

1871: 228), és feltételezhetjük, hogy a cigányok között az írástudatlanok száma valószínűleg még ennél is magasabb volt.

3.2. Balogh Ferkó és Pusztai Sarolta

Balogh Jancsi legfiatalabb testvére, Balogh Ferkó, aki maga is zenész volt, Ipolyságon maradt, és pár évvel testvére halála után néhány levelet váltott József főherceggel. Ezek közül négy levelet, amelyből kettő romani (összesen 277 szó), kettő pedig magyar nyelven íródott (összesen 546 szó), József főherceg (1890: 744–7) tett közzé további negyvenkilenc, cigányok által írt levéllel együtt.

1889 márciusában Balogh Ferkó két levelet küldött József főhercegnek, amelyekben névnapj jókívánságait fogalmazta meg. Az első, március 10-i levél magyar nyelven, míg a második, március 15-én keltezett levél romani nyelven íródott. Habár a magyar változat jóval hosszabb a romaninál, a két levél tartalma meglehetősen hasonló, sőt részben megegyezik. Mivel a levelekre nem érkezett válasz, március 28-án újabb magyar nyelvű levelet küldött, amelyben érdeklődik, hogy a főherceg megkapta-e a leveleit, máskülönben panaszt tesz a postán. A levelekből nem derül ki, hogy megérkezett-e a várva várt válasz vagy sem, viszont május 8-án újabb levelet írt, ezúttal csak romani nyelven, amelyben jókívánságait küldte József főherceg és Klotild hercegnő 25. házassági évfordulója alkalmából.

A József főhercegnek (1890: 747–50) címzett levelek között megtalálható továbbá négy, Pusztai, születési nevén Balogh Sarolta által írt levél, aki Balogh Jancsi lánya és Balogh Ferkó unokahúga volt. A levelekből három romani (összesen 308 szó), egy pedig magyar (182 szó) nyelven íródott. Sarolta fiatal felnőttkoráig Ipolyságon élt, majd Selmecebányára költözött, ahol később férjhez ment Pusztai Antonhoz. A leveleket az 1880-as években írta, amikor már Selmecebányán élt. 1888. december 9-én kelt első levelében elismerését fejezte ki a „Borúra derű” című dalért, amelyet Mária főhercegnő, József főherceg legidősebb lánya komponált, és amely nagy népszerűsége miatt tett szert a magyarországi cigányok körében. Hálája jeléül egy saját készítésű fafaragást küldött Mária főhercegnőnek. Pár nappal később egy rövid, romani nyelvű válasz érkezett József főhercegtől, amiben megköszönte a lányának küldött ajándékot. Levelében megemlékezett Balogh Jancsiról is, aki a levél szerint igaz barátja volt.

A második, romani nyelven, 1889-ben írt levelében a válasz felett érzett örömét fejezte ki, József főherceget a cigányok támogatójának nevezte, levelét pedig azzal zárta, hogy a főherceg válaszlevelét a koporsóba is magával viszi.⁸

⁸ Végül ez nem történt meg, mert halála után a férje megtalálta a levelet, ami később egy helyi lapban jelent meg (József főherceg ismeretlen cigánynyelvű levele 1913.08.23: 4).

Ugyanebben az évben további két levelet írt József főhercegnek, egy májusi keltezésűt romaniul és egy júliusi keltezésűt magyarul. A romani levélben Balogh Ferkóhoz hasonlóan jókívánságait fejezi ki a főherceg 25. házassági évfordulója alkalmából. Ebben megemlíti, hogy a következő hónapban ő is a 25. házassági évfordulóját fogja ünnepelni, és elpanaszolja, hogy nagyon szegény. Az utolsó, ismert, József főhercegnek küldött magyar nyelvű levelében Sarolta részletesen beszámolt nehéz élethelyzetéről és a főherceg segítségét kérte.

Amint láthattuk, a fentebb említett leveleket két egymást követő évben, 1888-ban és 1889-ben két cigány írta, akik a XIX. század első felében születtek, mintegy tizenöt év korkülönbséggel, és akik életük jelentős részét Ipolyságon töltötték. Ebből kifolyólag azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az általuk beszélt romani változat a romani nyelv Ipolyságon beszélt változatát képviseli. A szövegek számos nyelvi újítást tartalmaznak, amelyek sok hasonlóságot mutatnak a Sarolta és Ferkó által írt levelekben. A nemi rendszer átalakulásán kívül jellemző még különféle magyar nyelvtani alakzatok használata. Ilyen a magyar esetragok időnkénti felbukkanása, például a *-val* eszközhatározói rag a *čalādo-val*⁹ alakban a romani *čalādo-ha* 'családdal' helyett, vagy a *-t* tárgyesetrag a *dēvlā-t* alakban a romani *dēvl-e* 'Istent' helyett, és idetartozik a magyar egyes szám első személyű birtokos személyjel gyakori használata is, például az *-om* jel a *raj-ōm-eske* 'uramnak' alakban (szó szerint: úr-enyém-nak/nek) a romani *mre raj-eske* 'uramnak' (szó szerint: enyém úr-nak/nek) helyett. Ez arra enged következtetni, hogy ezen nyelvi sajátosságok valószínűleg szélesebb körben el voltak terjedve Ipolyságon, és nem csupán Sarolta és Ferkó egyéni nyelvhasználatáról tanúskodnak. Bár a nyelvi sajátosságok ezen fajtái, és különösen a mennyisége, szokatlan a déli centrális romani nyelvjárásban, az idegen alakok nagyszámú átvétele más nyelvből, mint például a kötött morfémák kölcsönzése, Aikhenvald (2012: 81–96) szerint jellemző a hanyatló nyelvekre. Valójában azonban nem maga a nyelvi változás típusa jelzi, hogy egy nyelv fokozatosan használaton kívül kerül, hanem ezen változások mennyisége és a változás hirtelen természete (Aikhenvald 2012: 77, 82). A romani nyelv ipolysági változatának szociolingvisztikai helyzetéről és általában e változat beszélőinek romani és magyar nyelvi kompetenciájáról csak korlátozott és közvetett információink vannak, de mivel tudjuk, hogy az ipolysági romaniból

⁹ A forrásokból vett példákat a romani nyelvvel foglalkozó tudományos munkákban leggyakrabban használt rendszer szerint írjuk át. Az eredeti szövegek helyesírása a korabeli magyar ábécén alapul. A idézett példák tartalmazhatnak szokatlan nyelvi újításokat, amelyek a nyelvi leépülés folyamatával hozhatók kapcsolatba (pl. *zār* az eredeti *zōr* 'erő, hatalom' helyett, vagy *ō* az eredeti *o* hímnemű határozott névelő helyett). Ezeket csak abban az esetben tárgyaljuk, ha a téma szempontjából lényegesek.

a nyelvtani nem kategóriája mindössze két nemzedék alatt eltűnt, és az utolsó ismert beszélők számos egyéb szokatlan, a magyar nyelvből származó vagy a magyar nyelv hatására keletkezett szerkezeti változást is alkalmaztak, joggal feltételezhetjük, hogy az ipolysági romani változat a XIX. század végére hanyatlóban volt, és így Sarolta és Ferkó korlátozott kompetenciájú vagy, Aikhenvald (2012) nyomán, megkopott tudású beszélőknek tekinthetők.

3.3. A források tárgyalása

A fentebb ismertetett történeti források mindegyike két szempontból is egyedülálló. Először is a szövegeket romani anyanyelvű személyek írták, ami nagyban eltér a korai romani nyelvű történeti források túlnyomó többségétől, amelyek ugyan hiteles, első kézből származó adatokra támaszkodnak, viszont nem cigány származású kutatók vagy papok jegyezték le őket. Másodsorban, az imakönyv és a formális stílusban megfogalmazott levelek formájában megjelenő írott nyelvi kifejezőmód nagyon szokatlan, tekintve, hogy a romani alapvetően beszélt nyelv volt, és mind a mai napig elsősorban az is maradt.¹⁰ Feltételezhetjük azonban, hogy a szerzők a szövegek jellegéből és formális stílusából kifolyólag igyekeztek elkerülni az esetleg hanyagnak vélt köznyelvi alakokat és nyelvezetet, és helyette az általuk ismert legkonzervatívabb és legválasztékosabb nyelvtant használták.

A romani levelek magyar fordítója, Glonczy Ernő megjegyzi, hogy egyes szövegek furcsán hangzanak, és felveti annak lehetőségét, hogy esetleg magyar tükörfordítással készültek, elősegítve így a szövegek József főherceg általi megértését (Soós 2000: 92). Ez ugyan igaz lehet egy-két levél esetében, sőt elképzelhető, hogy ezeket nem cigány származásúak vagy nem romani anyanyelvűek vették papírra, és ezért hibákat vétettek, miközben a cigány szerzők diktálták a leveleket, ez azonban egyáltalán nem mondható el a Balogh Ferkó által küldött levelekről, mivel két levelében is hangsúlyozta, hogy azokat saját kezűleg írta. Bár nem zárható ki bizonyos fokú egyszerűsítés vagy magyarosítás a szintaxis vagy az egyes dolgok közlésmódja tekintetében, ettől függetlenül nagyon valószínűtlennek tűnik, hogy a levelek szerzői képesek lettek volna leegyszerűsíteni a romani nemi rendszert, és hogy ezt szándékosan tették volna azért, hogy a romani szövegek minél jobban hasonlítsanak a magyarra, és így érthetőbbek legyenek József főherceg számára.

---

¹⁰ A romani nyelv informális használatának a világhálón való elterjedése, bár írott formában történik, spontaneitás szempontjából a szóbeli kommunikációhoz hasonlítható.

4. Nyelvtani nem a romaniban

A romani nyelv európai megjelenése előtt az eredeti hármas tagolású nemi rendszer (hímnem, nőnem, semlegesnem) kettős tagolásúra (hímnem, nőnem) redukálódott, amely azóta is megőrződött az Európában beszélt romani nyelvjáráások túlnyomó többségében, annak ellenére is, hogy több évszázadon keresztül különböző kontaktusnyelvekkel érintkeztek, köztük olyanokkal, amelyek három nemet különböztetnek meg (mint a német, görög és a különböző szláv nyelvek), vagy amelyeknek nincs grammatikai nemük (mint az angol, finn, magyar és török) (vö. Boretzky 2013: 405).

Néhány főnév esetében a hímnem vagy nőnem kifejezése morfológiai jelöléssel történik.¹¹ Bizonyos, embereket és magasabb rendű állatokat jelölő főneveknél a természetes nemet az inflexió végződés jelöli (hímnemben *-o*, pl. *raklo*¹² 'nem cigány fiú', *bālo* 'kandisznó, disznó'; nőnemben *-i*, pl. *rakli* 'nem cigány lány', *bāli* 'koca'), és ezek a főnevek az inflexió végződés révén illeszkednek a hímnemű, illetve a nőnemű főnevek osztályába. A mássalhangzóra végződő romani főnevek lehetnek hímneműek (*them* 'ország', *angar* 'szén') és nőneműek (*purum* 'hagyma', *kopal* 'bot') is. Azon mássalhangzóra végződő főnevek nyelvtani neme pedig, amelyek emberre, illetve néhány magasabb rendű állatra utalnak, a természetes nemükkel egyezik meg. Ilyen például a hímnemű *dad* 'apa', *phral* 'fiútestvér' és *guruv* 'bika', míg a *daj* 'anya' és *phen* 'lánytestvér' nőneműek.

A későbbi,¹³ azaz nagyrészt az európai kontaktusnyelvekből kölcsönzött főnevek esetében a nem általában toldalék hozzáadásával van jelölve. Az *-o* és *-i*

¹¹ A nyelvtani nem általában az egyes szám harmadik személyű névmások esetében is jelölve van a romani nyelvben. Számos déli centrális változat azonban a magyar nyelv hatásának eredményeként vagy a hímnemű alakot (*ōv* és változatai) vagy pedig a nőnemű alakot (*ōj* és változatai) általánosította, és ezen alakot nemileg semleges személyes névmásként használja (Elšík 2000a: 76). Továbbá, amint azt az újabb adatok is jelzik (Elšík et al. 2014), vannak olyan romani változatok, amelyekben a hímnemű és a nőnemű alakokat felcserélhetően használják, és így tulajdonképpen egy nemileg semleges névmás allomorfjává válnak. Mivel az ipolysági romaniból fennmaradt adatok nem tartalmaznak harmadik személyű névmást, ezt itt bővebben nem tárgyaljuk.

¹² Mivel a hangsúly helye nincs jelölve a forrásainkban, mi sem fogjuk itt jelölni. Míg a konzervatív romani változatoknál a lexikon korábbi komponensében kifejezetten szabályos a hangsúly helye, addig a kölcsönzések esetében nagyobb változatossággal találkozhatunk, valamint a kevésbé konzervatív változatok a hangsúly helyét illetően, különösen nyelvi kontaktus hatására, jelentősen eltérhetnek az általános szabályoktól (vö. Baló 2020).

¹³ A „későbbi” kifejezés azokra a szavakra utal, amelyeket a romani nyelv a görög nyelvvel való intenzív érintkezése alatt kölcsönzött, pontosabban a második évezred első felében a Bizánci Birodalomban, valamint azokra a szavakra, amelyek az ezt követő időszak során más európai kontaktusnyelvből kerültek a romaniba. A déli centrális romani nyelvjárás esetében a görögön kívüli európai kontaktusnyelvek között megtalálhatjuk a szláv nyelveket, a magyar nyelvet és néhány nyelvváltozat esetében a német nyelvet is.

a hímnemet jelöli (pl. *vilāgo* a magyar *világ* szóból és *pohāri* a magyar *pohár* szóból), míg az *-a* a nőnemet (pl. *keňva* a magyar *könyv* szóból). Ez alól a szabály alól kivételt képeznek a forrásnyelvben *-a* végződésű, természetes hímnemet jelölő jövevényszavak, amelyek a romaniban a hímnemű főnevek osztályába kerülnek, mint például a *slūga* a délszláv *sluga* 'szolga' szóból, vagy a *gazda* a magyar *gazda* szóból. Ezekben az esetekben a természetes nem, vagyis a főnév szemantikája felülírja a nemek morfofonológiai kiosztását.

A főnévragozási osztályokat a nyelvtani nem, amely a főnevek velejáró tulajdonsága, valamint az alanyeset egyes számú végződésének alakja (vagy annak hiánya) együttesen határozza meg (Elšik 2000b). Ezen kívül még a szó eredete játszik szerepet az alanyeset többes számú és a függő eset egyes számú végződéseinek alakjában, mégpedig az *-o* és *-i* végű hímnemű főnevek esetében: a korábbi, azaz a javarészt nem európai nyelvekből származó, hímnemű főnevek alakja jellemzően eltér a későbbi, főleg európai nyelvekből átvett, hímnemű főnevektől.¹⁴ Ezen osztályozási rendszer alapján a ma beszélt déli centrális romaniban kilenc ragozási osztályt különböztethetünk meg: a korábbi zéró-hímneműek, a korábbi, valamint a későbbi *o-* és *i-* hímneműek, a későbbi *u-* hímneműek, a korábbi zéró- és *i-* nőneműek, valamint a későbbi *a-* nőneműek osztályát (1. táblázat).

A romani nyelvben a főnevek alakja szám és eset szerint változik (2. táblázat). A szám kategóriának két értéke van: egyes és többes. Ezek az ún. első réteghez tartozó esetjelölőkhöz kapcsolódnak (Masica 1991: 231kk.; Matras 2002: 78kk.), amelyek az alanyesetet, megszólító esetet és tárgyesetet jelölik, és a szám kategóriával együtt kumulatív exponenseket alkotnak. Míg az első réteghez tartozó esetragok közvetlenül a tőhöz kapcsolódnak, a másodikhoz tartozók, azaz a részes esetet (*-ke*, *-ge*), helyhatározói esetet (*-te*, *-de*), távolító esetet (*-tar*, *-dar*), eszköz- és társhatározói esetet (*-ha*, *-ca*) és birtokos esetet (*-ker-*, *-ger-*) jelölő toldalékok az első réteghez tartozó, függő eseti toldalékhoz kapcsolódnak, amely (kivéve az egyes számú hímnemű toldalékot) azonos a tárgyeseti toldalékkal.

A hímnem és nőnem megkülönböztetése egyes szám függő esetben jelenik meg, ahol a hímnemű főnevek a *-Vs-*, míg a nőnemű főnevek a *-(j)a-* toldalékot kapják, függetlenül a tövégi hangtól vagy a szó eredetétől. Így ezek a toldalékok nemcsak a főnév számát (egyes szám) és esetét (függő eset), hanem a nemét (hímnem, nőnem) is kódolják.

¹⁴ Bár az anyanyelvi beszélők feltételezhetően nem rendelkeznek ismeretekkel az egyes lexémák etimológiájáról, mégis fennáll a romani nyelvben egy morfológiai törésvonal a korábbi, főleg nem európai eredetű szókincs és a későbbi, nagyrészt európai kölcsönszavak között (l. Bakker 1997; Elšik 2000b). Vannak azonban változatok, mint például az északi oláh cigány nyelvjárás, ahol szintén már nem érvényesül ez a merev kettősség, és ezáltal a ragozási osztályok száma is lényegesen alacsonyabb (Baló 2021).

nem	eredet	példa	egyes szám, alanyeset	többes szám, alanyeset	egyes szám, függő eset	többes szám, függő eset
hím-nem	ko-rábbi	<i>gav</i> 'falu'	-∅	-a	-es-	-en-
		<i>bālo</i> 'disznó'	-o	-e	-es-	-en-
		<i>pāni</i> 'víz'	-i	-ja	-jes-	-jen-
	ké-sőbbi	<i>barāto</i> 'barát'	-o	-i	-os-	-en-
		<i>šōgori</i> 'sógor'	-i	-a	-is-	-en-
		<i>papu</i> 'nagyapa'	-u	-i	-us-	-en-
nő-nem	ko-rábbi	<i>čhib</i> 'nyelv'	-∅	-(j)a	-(j)a-	-(j)en-
		<i>kūči</i> 'bögre'	-i	-a	-a-	-en-
	ké-sőbbi	<i>medva</i> 'medve'	-a	-i	-a-	-en-

1. táblázat. A romani nyelv leggyakoribb ragozási osztályai
Elšík (2000b) alapján

	egyes szám	többes szám	egyes szám	többes szám
alanyeset	<i>rom</i>	<i>rom-a</i>	<i>romni</i>	<i>romn-ja</i>
megszólító eset	<i>rom-eja</i>	<i>rom-ale</i>	<i>romn-ije</i>	<i>romn-jale</i>
tárgyeset	<i>rom-e</i>	<i>rom-en</i>	<i>romn-ja</i>	<i>romn-jen</i>
részes eset	<i>rom-es-ke</i>	<i>rom-en-ge</i>	<i>romn-ja-ke</i>	<i>romn-jen-ge</i>
helyhatározói eset	<i>rom-es-te</i>	<i>rom-en-de</i>	<i>romn-ja-te</i>	<i>romn-jen-de</i>
távolító eset	<i>rom-es-tar</i>	<i>rom-en-dar</i>	<i>romn-ja-tar</i>	<i>romn-jen-dar</i>
eszközhatározó eset	<i>rom-e-ha</i> (<*rom-es-sa)	<i>rom-en-ca</i>	<i>romn-ja-ha</i>	<i>romn-jen-ca</i>
birtokos eset ¹⁵	<i>rom-es-ker-</i>	<i>rom-en-ger-</i>	<i>romn-ja-ker-</i>	<i>romn-jen-ger-</i>

2. táblázat. A hímnemű *rom* 'cigány férfi, férj' és a nőnemű *romni* 'cigány nő, feleség' főnevek ragozási paradigmája a centrális romaniban

¹⁵ Az újind nyelvekre jellemző módon a birtokos eset viselkedése kettős: a birtokos eseti toldalék (-ker-, -ger-) a birtokost kifejező főnév végére kerül, miközben nemben, számban és esetben meg-egyeznek a birtokot jelölő főnévvel, ami által úgy viselkedik, mint egy melléknév (Matras 2002: 89–90). Erről lásd még bővebben alább.

A főnevek nem szerint egyeztetve vannak a határozott névelővel, a melléknévként funkcionáló szavakkal (melléknevek, birtokos jelzők, melléknévi igenevek), valamint egyes múlt idejű igék egyes szám harmadik személyű alakjával.¹⁶ A határozott névelő, amely a romaninak a göröggel való intenzív érintkezése révén alakult ki (Boretzky 2000: 58; Matras 2002: 97; Elšík–Matras 2006: 54), a főnév előtt áll, és nyelvtani nem (nőnem, hímnem), szám (egyes szám, többes szám) és eset (alanyeset, függő eset¹⁷) szerint ragozható (3. táblázat). Alanyesetben a névelő egyetlen hangból áll, míg függő esetben a *l-* mássalhangzós gyökből vagy ennek hosszabb változatából, az *ol-* gyökből van képezve. A nyelvtani nem csak egyes számban van megkülönböztetve. Mint ahogy a 3. táblázat is mutatja, a déli centrális romani nyelvjárásban a hímnemű, egyes számú alakok (*o*, *ole*) azonosak a többes számú alakokkal mind alanyesetben, mind pedig függő esetben. Néhány centrális romani változatban a függő eset hímnemű többes számú alakja (*ole*) felváltotta az eredeti nőnemű alakot (*ola*), ami a függő eset paradigmájában a nemek szerinti megkülönböztetés végét eredményezte.

	egyes szám		többes szám
	hímnem	nőnem	
alanyeset	<i>o</i>	<i>i</i>	<i>o</i>
függő eset	<i>le, ole</i>	<i>la, ola</i> (<i>le, ole</i>)	<i>le, ole</i>

3. táblázat. A határozott névelő ragozása a déli centrális romaniban

A mutató névmások esetében külön alak jelöli a hímnemet, valamint a nőnemet. Ezen alakok nagy változatosságot mutatnak a romani nyelven belül, viszont Ipoly-ság környékén a leggyakoribbak a nőnemű *odi* 'az' és *adi* 'ez', valamint a hímnemű *odā* 'az' és *adā* 'ez' alakok.

A melléknevek nemben, számban és esetben megegyeznek az általuk módosított főnevekkel (4. táblázat).¹⁸ Egyes számban a hímnemet az *-o*, a nőnemet pedig az *-i* jelöli. Az *-e* toldalék a többes számban használatos, továbbá a függő

¹⁶ Mivel forrásaink nem tartalmaznak ilyen igéket, a tanulmány keretében nem fogjuk részletesen tárgyalni a múlt idejű igék nemi jelölését.

¹⁷ A határozott névelő függő eseti alakjai olyankor jelennek meg, amikor a főnév nem alanyesetben van.

¹⁸ Csak nagyon kevés ragozhatatlan melléknév van a déli centrális romaniban, amelyek vagy mássalhangzóra végződnek, mint a *god'aver* 'okos' és *kuč* 'drága', vagy pedig magánhangzóra, mint a *buka* 'kicsi'.

eset egyes szám hímnemű, és néhány romani változat esetében a nőnemű alakjában. A legtöbb déli centrális változatban viszont a függő esetben a nőnemű alakot az *-a* toldalék jelöli.

	egyes szám		többes szám
	hímnem	nőnem	
alanyeset	<i>bar-o</i>	<i>bar-i</i>	<i>bar-e</i>
függő eset ¹⁹	<i>bar-e</i>	<i>bar-a (bar-e)</i>	<i>bar-e</i>

4. táblázat. A *bar-* 'nagy' melléknév ragozása a déli centrális romaniban

A 4. táblázatban ismertetett ragozási paradigma megegyezik a birtokos jelzők, melléknévi igenevek, valamint egyes déli centrális romani változatokban, köztük az ipolysági romaniban, az *-e* végű előljárószavak ragozási paradigmájával is. Példának okáért a *čhib* 'nyelv' nőnemű főnevet módosító *daker-* 'anya' vagy *mr-* 'enyém' birtokos jelzők nőnemű toldalékot kapnak a *dakeri čhib* 'anyanyelv' (szó szerint az anyának a nyelve) vagy a *mri čhib* 'az én nyelvem' kifejezésekben. Hasonlóképpen, a *dživd-* 'élő' (a *dživel* 'élni' igéből) melléknévi igenévnek a nőnemű alakját használjuk a *dživdi čhib* 'élő nyelv' kifejezésben, vagy pedig az *and-* 'ban/-ben' előljárószónak a nőnemű alakját az *andi mri čhib* 'az én nyelvemen' szerkezetben.²⁰

5. Nyelvtani nem az ipolysági romaniban

A Balogh Jancsi szövegében található nemi rendszer a 4. fejezetben leírtaknak felel meg. Ebben a fejezetben Pusztai Sarolta és Balogh Ferkó (József főherceg: 744–50) levelei alapján elemezzük az ipolysági romani nemi rendszerének változásait a Balogh Jancsi (1850) által használt, eredeti nemi rendszerhez képest. Az ipolysági romani inflexiós morfológiáját tekintve a Balogh Sarolta és Balogh Ferkó által írt levelekben, összehasonlítva más déli centrális romani változatokkal, két jelentős változás figyelhető meg. Először is, a nyelvtani nemek megkülönböztetése szinte teljesen eltűnt mind a kategóriajelölés, mind az egyeztetés terén, és mindez az eredetileg hímnemű alakok általánosítása révén történt. Másodsor, az

¹⁹ A főnevet módosító melléknév függő esetben áll, ha a főnév az alanyesettől eltérő esetben van.

²⁰ Diakrón szempontból ezeket az előljárószavakat az előljárószó és a hímnemű vagy nőnemű határozott névelő összeolvadásával létrejött alakoknak tekinthetjük. Például az *andi khangēri* 'a templomban' szerkezet tartalmazza az *ande* 'ban/-ben' előljárószót, az *i* nőnemű névelőt, valamint a *khangēri* 'templom' nőnemű főnevet. Azonban, amint Bodnárová (2020: 137) kifejti, egyes déli centrális romani változatokban célszerűbb előljárószavakként elemeznünk őket, amelyek nem és szám szerint egyeztetve vannak a főnévvel.

eredeti egyes szám alanyesetű hímnemű toldalékok és alakok használata a függő esetre és a többes számra is kiterjedt, ami a nemi megkülönböztetés eltűnésével együtt a főnevek és melléknevek ragozási rendszerének jelentős leegyszerűsödéséhez vezetett.

Az ilyen radikális nyelvi egyszerűsödés vagy – Campbell és Muntzel (1989: 191–2) terminológiáját használva – morfológiai redukció a veszélyeztetett vagy haldokló nyelveknél gyakran előforduló jelenség, ami az ipolysági romani esetére is érvényesnek tűnik. Mindazonáltal az ilyen szélsőséges nyelvi változások létrejöttét legtöbbször a domináns nyelvben használatos hasonló nyelvtani szerkezet, vagy pedig annak hiánya motiválja. Amint arra Aikhenvald (2012: 80) is rámutatott, a haldokló nyelvekben különösen veszélyeztetettek azok a grammatikai sajátosságok, amelyek a domináns nyelvből hiányoznak. Visszatérve a példánkhoz, mindezek alapján megalapozottnak tűnik az a feltételezés, hogy az ipolysági romaniban a nemek eltűnését a magyar nyelv nemi rendszerének a hiánya motiválta, amelyhez nagy valószínűséggel a haldokló nyelvek esetében jellemzően fennálló morfológiai redukciós folyamat is hozzájárult. Másrészt, míg a déli centrális romani változatok túlnyomó többsége jelenleg is folyamatos nyelvcsere van kitéve a magyar vagy más domináns nyelv felől,²¹ a nemi rendszerük – az ipolysági változattal ellentétben – többnyire változatlan maradt. Az egyetlen ismert kivétel a Dunaszerdahelyen (ma: Dunajská Streda, Szlovákia) beszélt változat, amely az ipolysági változathoz hasonlóan egy városi környezetben beszélt, a magyar nyelvvel huzamosabb ideig intenzív kontaktusban álló és a leépülés jeleit mutató romani nyelvváltozat (l. 6. fejezet).

Adataink összesen 138 főnévi csoportot tartalmaznak: Sarolta leveleiben 68, Ferkó leveleiben 70 található. A főnevek túlnyomó többsége ezekben a szókapcsolatokban a hímnemű főnevek ragozási paradigmáját követi, tekintet nélkül a főnevek eredeti nemére. Például az eredetileg nőnemű *romni* 'cigány nő, feleség' főnevet az *-a-* nőnemű függő eseti toldalék helyett az *-is-* hímnemű függő eseti toldalékkal látják el (Sarolta levelében hatszor, míg Ferkó levelében négyszer fordul elő), amely más romani változatokban kizárólag hímnemű főnevekhez járul (l. táblázat), és így a várt *romnj-a-ke* és *romnj-a-ha* alakok helyett a részes eset *romn-is-ke*, illetve a társhatározói eset *romn-i-ha* lesz. További ilyen nőnemű főnevek, amelyek hímnemű toldalékkal jelennek meg az ipolysági romaniban, a *čhaj* 'lány' (részes eset *čhaj-es-ke*), *Stefanni* 'Stefánia' (részes eset *Stefann-is-ki*),

²¹ Ezt alátámasztják a déli centrális romani nyelvjárásról szóló szociolingvisztikai adatok is, amelyek a centrális romani nyelvészeti atlaszt létrehozó projekt (Linguistic Atlas of Central Romani, Elšik et al. 2014) keretében több mint száz magyarországi, szlovákiai, szlovéniai és ausztriai településen gyűjtöttek.

gōdi 'elme, ész' (távolító eset *gōd'-es-tār*, helyhatározói eset *gōd-is-te*)²² és *zār*²³ 'erő, hatalom' (eszközhatározói eset *zār-e-ha*). Az eredeti nőnemű függő eset toldaléka, az *-a-* mindössze egyszer jelenik meg, mégpedig a *loš-a-ha* eszközhatározó alakban (a *loš* 'boldogság' szóból) a Ferkó által írt levélben. A nemi megkülönböztetés eltűnése abból is látszik, hogy Ferkó önmagára utalva a nőnemű képzővel (*-kiña*) ellátott *služāvkiña* szót használja, amelynek eredeti jelentése 'szolgálólány'.

A melléknevek és más, eredetileg a melléknevek ragozását követő mondatrészek és szófajok is, mint például a birtokos jelzők és melléknévi igenevek, valamint az *upr-* '-on/-en/-ön', *and-* '-ban/-ben, -ba/-be' és *vaš-* '-ért' előljárószavak nincsenek a főnévvel egyeztetve nemben, és az esetek többségében esetben sem. A forrásokban megjelenő melléknévi toldalékok az 5. és 6. táblázatban vannak feltüntetve. Ahogy fentebb megjegyeztük (l. még a 4. táblázatot), a déli centrális romani nyelvjárásban az *-o* jelöli a hímnemet egyes szám alanyesetben, az *-i* pedig a nőnemet egyes szám alanyesetben, míg az *-e* végződés a többes számú, valamint a függő eseti alakokban is használatos. Ezeket a táblázatban szürke háttérrel jelöltük.

A táblázatokban szereplő számok a Sarolta (5. táblázat) és Ferkó (6. táblázat) által használt különböző melléknévi toldalékok előfordulási számát jelzik olyan főnévi csoportokban, amelyek feje szemantikai vagy morfológiai tulajdonságai alapján a déli centrális romaniban egyes szám hímnemű, egyes szám nőnemű, többes számú vagy függő esetű volna. A számok tehát azt mutatják, hogy az ipolysági romanit beszélő két személy milyen gyakran, és a várthoz képest melyik ragozási osztályban használta az *-o/-i/-e* melléknévi toldalékokat. Például a déli centrális romaniban a *zōr* 'erő, hatalom' főnév nőnemű, és ezért jelzői az *-i* nőnemű végződést kapják, mint a *tr-i zōr* 'a te erőd, a te hatalmad' szerkezetben. Sarolta azonban a *tr-* 'tied' birtokos névmás hímnemű alakját használta, mégpedig a *tr-ō zōr* 'a te hatalmad' főnévi csoportban, így ez a használat az 5. táblázatban a hat ilyen eset egyikeként jelenik meg (harmadik oszlop, második sor). A vastagon szedett számok azokat az eseteket jelölik, amelyek eltérnek a romani nyelvben elvárt alakoktól.

²² A rendszer felbomlását az is szemlélteti, hogy a függő eset jelölésére különböző toldalékokat használnak: míg Sarolta a korábbi hímnemű főnevekre jellemző függő eset jelölőjét (*-es-*) alkalmazza, addig Ferkó a későbbi hímnemű főnevek esetében használatos jelölők egyikét (*-is-*). Habár korábban is megfigyeltek már hasonló jelenségeket (vö. Elšík–Matras 2006: 327–32; Baló 2021), a későbbi (főleg európai nyelvekből átvett) főneveknél használt jelölők kiterjesztése ritkának számít a romani nyelven belül.

²³ Sarolta szövegében *zōr*-ként szerepel, ami az eredeti romani nyelvű alak; a Ferkó által használt *zār* alak a szövegekben mindössze egyszer jelenik meg, és az is elképzelhető, hogy elírásról van szó.

toldalék	hímnem, egyes szám	nőnem, egyes szám	többes szám	függő eset
-o	26	6	0	11
-i	0	(2)	0	3
-e	0	0	0	3

5. táblázat. Az *-o/-i/-e* melléknévi todalékok előfordulásának száma Sarolta leveleiben

toldalék	hímnem, egyes szám	nőnem, egyes szám	többes szám	függő eset
-o	36	2	10	20
-i	0	0	0	0
-e	0	0	0	10

6. táblázat. Az *-o/-i/-e* melléknévi todalékok előfordulásának száma Ferkó leveleiben

A fenti táblázatokban lévő számok alapján az a tendencia bontakozik ki, hogy az ipolysági romaniban az *-o* eredeti hímnemű todalék szétterjed az egész inflexiók paradigmában. Az *-o* végződés ugyanis nemcsak az eredetileg egyes számú hímnemű főnevet tartalmazó főnévi csoportokban használatos, hanem azon főnévi csoportok túlnyomó többségében is, ahol egy eredetileg egyes számú nőnemű főnév képviseli a fejet (pl. *kaštanger-o buti* 'fából készült dolog', *lesker-o čhāje* 'az ő lánya', *ālazatn-o služāvkiņa*²⁴ 'alázatos szolgálólány'), továbbá az összes főnévi csoportban, amelynek a feje többes számú főnév (pl. *tr-o pre* 'a te lábaid', *tr-o vasta* 'a te kezeid'), valamint azon főnévi csoportok többségében is, amelyekben a főnév az alanyesettől eltérő esetben áll, például a részes esetű *tr-o romniske* 'a feleségednek', az eszközhatározói esetű *lačh-o sastipnaha* 'jó egészséggel', a tárgy esetű *lačh-o dēvlāt* 'jó Istent', vagy a helyhatározói esetű *and-o mr-o gōdiste* 'gondolataimban'. A függő esetben lévő főnévvel rendelkező csoportban az *-o* todalék mellett használatos még a szabályos *-e* todalék is, mint például a tárgy esetű *ūngrik-e romen* 'magyar cigányt' és *mr-e hurd-e čhāvem* 'az én kis gyermekeimet' szerkezetekben, vagy pedig a társhatározói esetű *fēšēgešn-e čāvenca* 'felséges gyermekeivel' szókapcsolatban. Sarolta leveleiben azonban három esetben is a nőnemű *-i* melléknévi todalék szerepel ebben a funkcióban, ugyanannyiszor, mint a várt *-e* todalék. Idetartozik a társhatározói esetű *tr-i romniha* 'a te feleségeddel', valamint a részes esetű *tr-i [...] čhajeske* 'a te lányodhoz' és *trónörökšn-i Stefanniski* 'a trónörökös Stefániának'. Ezek a jelek arra mutatnak, hogy Sarolta véletlenszerűen választott a todalékok közül, és feltehetően azért, mert már nem tudta biztonsággal használni az eredeti ragozási rendszert.

²⁴ Ebben az esetben a *služāvkiņa* szót Sarolta használta, önmagára utalva.

Az *-i* nőnemű melléknévi végződés mindössze kétszer fordul elő eredeti nőnemű főnév mellett, ezúttal is Sarolta leveleiben, de valójában mindkét előfordulás egyazon főnévi csoportot takarja, mégpedig a *roman-i romni* 'cigány nő' szerkezetet. Nagyon valószínűtlen azonban, hogy ez az egyedülálló eset a nyelvtani nemek közötti megkülönböztetés bizonyítékául szolgálna, mivel – amint azt fentebb is tárgyaltuk – az ipolysági romaniban a *romni* 'nő' főnév mindig hímnemű főnévként ragozódik. A *romani romni* ezért inkább olyan szóösszetételnek tűnik, amely egy megkövült nőnemű jelölőt tartalmaz.

Az adatok mennyisége nem teszi lehetővé, hogy részletesen elemezzük a határozott névelő paradigmájában a nemi rendszert érintő, esetlegesen bekövetkező változásokat, mivel a névelők a szövegekben többnyire egyes számú, eredetileg hímnemű főnevek mellett állnak: Sarolta leveleiben tizenhétszer, Ferkó leveleiben hétszer fordulnak elő. Míg azonban Ferkó szövegeiben további hét esetben megtalálható a várt *ole* függő esetű alak (pl. a birtokos esetű *ole Jancsiskero [...] phral* 'Jancsi bátyja', a társhatározói esetű *ole romniha* 'a feleséggel', vagy a tárgyesetű *ole dēvlāt* 'az Istent' szerkezetekben), meglepő módon Sarolta levelei kizárólag az *o* hímnemű alakot tartalmazzák abban a további öt főnévi csoportban, amik határozott névelőt tartalmaznak. Ezek közül az egyik egy szabályosan ragozott többes számú főnévi csoport (*ō roma* 'a cigányok'), míg a másik négy csoport függő esetű főnevet tartalmaz. Itt a várt *ole* alak helyett a hímnemű *o* alak jelenik meg, például az *ō deleske* 'az Istenhez' és *ō ūngrike nemzetoske* 'a magyar nemzetéhez' szerkezetekben. A határozott névelő további alakjainak hiánya, valamint a hímnemű egyes számú alak általános használata a határozott névelő teljes mértékű semlegességét jelzi.

A nemi megkülönböztetés eltűnését a mutató névmások is megerősítik. Az összesen hét, mutató névmást tartalmazó főnévi csoportból öt tartalmaz eredetileg nőnemű főnevet, viszont mind a hét főnévi csoportban a mutató névmás hímnemű alakja jelenik meg, pontosabban az *addā* (vagy *adda*) 'ez' és az *odā* (vagy *oda*) 'az' névmások. Például az *odā d'il* 'az a dal' és az *addā kaštangero buti* 'ez a fából készült dolog' kifejezésekben a *d'il* 'dal' és a *buti* 'dolog' főneveket, amelyek más déli centrális változatokban nőneműek, olyan mutató névmások módosítják, amelyek eredetileg hímneműek.

6. Tárgyalás

Di Garbo és Miestamo (2019) két olyan folyamatot ír le, amely a nemi egyeztetés redukálódásához vagy akár elvesztéséhez vezethet: a morfofonológiai eróziót és az egyeztetési minták átrendeződését. Az előbbi a kitett morfológiai jelölés elvesztésének egyértelmű esete, ami a hangrendszer egészét érintő hangváltozások

révén következhet be. További kérdéseket vet fel viszont az utóbbi, széles körben dokumentált folyamat, amelynek kiváltó okai kevésbé világosak. Ezt analógiás kiegyenlítődesi folyamatként írják le, amelynek során „egy adott nyelv nemi egyeztetési rendszere átrendeződik a szemantikailag motiváltabb és/vagy gyakoribb egyeztetési minta alapján, amely aztán fokozatosan terjedni kezd a többi rovására”²⁵ (Di Garbo–Miestamo 2019: 27). Ez összhangban van Karatsareas (2009: 196) érvelésével is, miszerint „a halmazott határozott determinánst tartalmazó jelzős szerkezetekben lévő nemi eltéréseknek a nyelven belül végbement sorozatos analógiás kiegyenlítődesé” vezethetett végül a nyelvtani nem eltűnéséhez a kappadókiai görög nyelvben. Ami a nyelvi kontaktust illeti, Karatsareas (2009) megjegyzi, hogy nagyon valószínűtlen, hogy a török nyelvvel való érintkezés indította volna el a folyamatot, bár hozzájárulhatott ehhez. Azonban, ahogy Di Garbo (2020) és Igartua (2019) rámutat, valamint maga Karatsareas (2009) is elismeri, egyrészt más kelet-görög dialektusok az azonos szerkezeti adottságok ellenére sem veszítették el teljesen a nembeli egyeztetést, másrészt a kappadókiai görög és a nem nélküli török közötti kontaktus volt a leghosszabb és a legintenzívebb, ami arra enged következtetni, hogy a nyelvi érintkezés is döntő szerepet játszhatott. A nyelvi kontaktus mellett fontos tényezőként léphet fel a nyelv kisebbségi státusza is. Gblem-Poidi (2007) alapján Di Garbo (2020) kiemeli a Ghánában és Togóban beszélt kva nyelv, a togói nyelvek közé tartozó ahlo esetét. Az ahlo kisebbségi nyelv, és gyorsan épül le, beleértve a nemi rendszer nagymértékű redukálódását is, egy másik kva nyelv, az eve hatására, amely a régió többségi nyelve. Míg ebben az esetben az interferenciát az okozza, hogy az ahlo nyelvet beszélők egy domináns második nyelvet sajátítanak el, addig a kappadókiai görög esetében, amely a törökkel érintkezik, és szintén kisebbségi nyelvnek számít Anatóliában, az interferencia feltételezhetően abból fakad, hogy a görögöt mint második nyelvet török anyanyelvű felnőttek tökéletlenül sajátították el (Igartua 2019; Ringe–Eska 2013).

A romanit magában foglaló többnyelvűségi minta némileg hasonlít az ahlo példához. Mindig is aszimmetrikus volt, azaz míg a romani beszélők rendszerint elsajátították a környező többségi népesség által beszélt nyelveket, addig az utóbbiak tagjai szinte soha nem tanultak meg romani nyelven. Ennek az egyirányú két- vagy többnyelvűségnek (Baló 2022: 144; illetve konkrétan a balkáni nyelvi unió kontextusában l. Friedman 2003: 123–4) az oka abban keresendő, hogy a romani mindig is kisebbségi nyelv volt, és mindig is alacsonyabb presztízzsel rendelkezett, mint a többségi nyelv vagy más kisebbségi nyelvek az adott térségben (vö. Halwachs 2020: 430). Ez alól a déli centrális romani sem kivétel:

²⁵ A nem magyar nyelvű forrásokból származó idézetek fordítása a cikk szerzőinek a munkája.

mind Magyarországon, mind pedig a szomszédos országokban a cigányság XV. századi bejövetele óta kisebbségi helyzetben van, mindig is alacsony státusszal bírt, és az oktatásban, a médiában és a nyilvánosságban is jórészt láthatatlan maradt. Ma a magyarországi romák túlnyomó többsége (mintegy 92 százaléka) nem beszéli a romani nyelvet (Kemény et al. 2004: 39), és ezeknek legtöbbször feltételezhető, hogy a déli centrális romani nyelvjárást beszélők leszármazottai. A déli centrális romani megmaradt beszélőit, amint már fentebb megjegyeztük, a nyelvvesztés fenyegeti. Hasonló a helyzet Szlovákiában, Ausztriában és Szlovéniában is, ahol ez a nyelvjárás szintén eltűnőben van. A nyelvcsere, amely minden bizonnyal több évszázaddal ezelőtt elkezdődött (a XIX. század végén Magyarország cigány lakosságának csak egyharmada vallotta magát cigány anyanyelvűnek, vö. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal 1895), a városokban minden jel szerint gyorsabban zajlott le, mint vidéken, aminek a következtében a legtöbb déli centrális romani beszélő ma vidéken él.²⁶

A ma beszélt déli centrális romani változatok túlnyomó többsége alacsony státusza és a nem nélküli magyarral való több évszázados kontaktusa ellenére is megőrizte az eredeti nemi rendszert. Boretzky (2013: 414) a magyarral érintkező romani változatokban a nyelvtani nem jelölésének szabályait tárgyalva egyértelműen kijelenti, hogy a magyar nyelv „még ilyen nagy időtávon sem zavarta meg a romani nyelvjárásokat, mint például a romungró, nemi rendszerét”. Továbbá azt is megjegyzi, hogy „furcsa módon”, egyes magyarral érintkező romani nyelvjárásokban már nincs megkülönböztetve a nyelvtani nem az egyes szám harmadik személyű személyes névmás esetében. Csakugyan ez az egyetlen nyelvi változó, amelyet a magyar nyelvnek a romani nemi rendszerére gyakorolt hatásával kapcsolatosan említene a szakirodalomban (pl. Elšik 2000a). Ebből kifolyólag az ipolysági romani nemi rendszerében bekövetkezett változásokra pusztán ezen változat kisebbségi státusza nem szolgálhat bizonyítékként. Ne feledjük, hogy a világ nyelveinek kilencvenöt százalékát a világ népességének öt százaléka beszéli (Bernard 1996), és még ha ezek közül a szó szoros értelmében nem is mindegyik kisebbségi nyelv – amelyet egy adott területen élő beszélők kis létszámú csoportja beszél, és ahol eltérő többségi nyelvet beszélnek, ahogyan azt Tröster-Mutz (2011) meghatározza –, jó néhány közülük különböző többségi nyelvek hatásának van kitéve a földrajzi környezetében, és ennek ellenére sem mennek szükségszerűen keresztül ilyen radikális változásokon.

²⁶ Budapesten például a romani déli centrális változatát a XX. század elején felváltotta a magyar (Interjú Horváth Ferencsel, aki nem mindennapi ember! 1938. 04. 03), míg Miskolcon, amely Magyarország egyik legnagyobb városa, az 1890-es évek végén már nem volt romani beszélő (József főherceg 1890: 751).

Az ipolysági romani esete ugyanakkor nem az egyetlen, amelyben az eredeti nemi rendszer nagymértékben felbomlott. A mintegy 23 000 lakosú délnyugat-szlovákiai Dunaszerdahelyen, amely Ipolyságtól mintegy 130 kilométerre fekszik, a ma beszélt déli centrális romani változatban a nemi rendszer jelenleg felbomlóban van. Ez abban nyilvánul meg, hogy bizonyos főnevekhez „helytelen” nyelvtani nemet rendelnek hozzá, valamint a módosítók nincsenek nemben egyeztetve a főnevekkel (Bodnárová 2018). További jellemzője ennek a romani változatnak, hogy az eredeti hímnemű *-o* toldalékot minden ragozási típusra kiterjeszti, és számos más nyelvi újítást is tartalmaz, köztük olyan nyelvi változókat, amelyek nemcsak a nyelvi kontaktus által kiváltott nyelvi változás vagy a morfológiai és szintaktikai redukció eredményei, hanem az egyes romani alakok „helytelen” újratanulásából származnak (pl. *jakha* helyett *jaga* ’szemek’, *tēle* helyett *tēne* ’le, lent’, *khelel* helyett *kheren* ’játszik, táncol’). A dunaszerdahelyi változatban végbemenő nyelvi változások mértéke és típusa arra enged következtetni, hogy már korábban megindult a nyelvcsere folyamata a magyar nyelv irányába, amelyet a generációk közötti nyelvátadás gyengülése, valamint a romani nyelv elsorvadása kísért, viszont ez a folyamat később ismeretlen okokból megszakadt és megfordult (Bodnárová 2017).

Az ipolysági és dunaszerdahelyi romani változatok nemi rendszerének felbomlásában az a feltűnő, hogy a változás mindkét esetben városi környezetben zajlik, és amint azt Elšik és munkatársainak (2014) adatai is alátámasztják, hasonló változás nem észlelhető a vidéken beszélt romani változatokban. Példának okáért, ha megfigyeljük a két városhoz közeli településeken beszélt romani változatokat, mint például az Ipolyságtól körülbelül 20 kilométerre lévő Ipolyfödemes (Ipeľské Úľany), Sáró (Šarovce) és Szalatnya (Slatina) településeken beszélt változatokat, vagy a Dunaszerdahelytől 30 kilométeres körzetben fekvő Tallós (Tomášikovo), Csallóközcsütörtök (Štvrtek na Ostrove) és Jóka (Jelka) településeken beszélt változatokat, nyilvánvalóvá válik, hogy ezek a vidéki változatok az ipolysági és a dunaszerdahelyi romani változatokkal ellentétben megőrizték az eredeti nemi rendszert. Úgy tűnik tehát, hogy a nemi rendszer eróziója az ipolysági, illetve a dunaszerdahelyi változatokban városi nyelvi változásnak tekinthető, amely az intenzív nyelvi kontaktushelyzetben következett be. A városi jelleget olyan, fokozatos tulajdonságként érdemes elképzelni, amely függ a korszaktól és a földrajzi elhelyezkedéstől. A XXI. századi, sydney-i termékpiac, amelyet Pennycook és Otsuji (2015) írt le, közvetlenül összevetve távol áll a XIX. századi Magyarországtól, azonban, ahogy ők maguk is megjegyzik (Pennycook–Otsuji 2015: 34), a metrolingvalizmus gyakorlata nem korlátozódik a városra, hanem inkább arról szól, hogy az emberek hogyan boldogulnak nyelvi és nem nyelvi

erőforrásaikra támaszkodva, szerteágazó és történelmi eszközeikkel. Ez a gyakorlat nagy intenzitással jelenik meg egy nagyvárosi közegben a maga sajátos ritmusával, szervezettségével, társadalmi interakcióival, de semmiképpen nem ez az egyetlen közeg, ahol megjelenik. Az ókori városok piacain a mindennapokban megjelenő nyelvhasználat nagyon hasonló lehetett a sydney-i termékpiacon tapasztaltakhoz, amely a nyelvi erőforrások és repertoárok kölcsönhatását eredményezte, és a XIX. századi Ipolyságban, ahol több nyelv és kultúra volt jelen, amelyek folyamatos érintkezésben voltak, a metrolingvalizmusra jellemző érintkezés és kölcsönhatás ugyanúgy jelen lehettek.

Annak ellenére, hogy a kontaktus a magyarral, amely akár az első nyelv szerepét is átvehette ezekben a városi cigány közösségekben, igen intenzív lehetett, az Ipolyságon beszélt romani újonnan kialakult változata egy bizonyos ideig, vagyis legalább a XX. század elejéig, ebben a formájában fennmaradt. Ez a forráskönyv nagyon valószínűnek tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy a dunaszerdahelyi romani változat a megbomlott nemi rendszerével máig megőrződött, bár Pintér (2010) szerint továbbra is nyelvcsere fenyegeti a magyar irányába.

Mivel a két város cigány közösségeinek történetéről és korábbi szociolingvisztikai helyzetéről kevés adat áll a rendelkezésünkre, nem áll módunkban következtetéseket levonni arra vonatkozóan, hogy mi ösztönözte a beszélőket a romani nyelv megőrzésére. Talán József főherceg élénk érdeklődése a romani nyelv iránt, vagy pedig Balogh Jancsi és József főherceg szoros kapcsolata, amely pozitívan hatott a romani nyelv presztízsére és az ipolysági beszélők nyelvi attitűdjére. Másrészt a dunaszerdahelyi romani változat újjáélesztésének lehetséges kiváltó okai között lehetett az oláh cigányok letelepedése a városban és tágabb térségében. A XIX. század vége felé egyre intenzívebbé vált az oláh cigányok bevándorlása a román nyelvterületekről, akik az ún. oláh cigány nyelvjárás beszélői, amely jelenleg Közép-Európa legelterjedtebb romani változata. A romani beszélők között széles körben elterjedt az a negatív sztereotip nézet, amelyet például Szuhay (2005: 245) is megemlít, hogy a magyar anyanyelvű cigányok nemcsak a romani nyelvet, hanem a cigány kultúrájukat is elhagyták, és egyetlen céljuk az, hogy beolvadjanak a többségi társadalomba. Elképzelhető, hogy a romani anyanyelvű oláh cigányok érkezése pozitívan változtatta meg a dunaszerdahelyi romani változat beszélőinek nyelvi attitűdjét az általuk beszélt romani változathoz, és ezáltal hozzájárult annak megtartásához. Ez a folyamat alapvetően megegyezik azzal, amit Myers-Scotton (1998) a mátrix nyelv felcserélődési folyamatának a korai megtorpanásaként ír le, és amit egy malokote példával illusztrál Nurse (1994) adatai alapján. A bantu nyelvek közé tartozó ilwana nyelvbe történt szerkezeti kölcsönzés a kúsita nyelvek közé tartozó oromo nyelv orma változatából leginkább úgy magyarázható, hogy a mátrix nyelv felcserélődése a folyamat

korai szakaszában megtorpant, miután az orma – a magasabb presztízzsel rendelkező nyelv – hatása csökkenni kezdett, és a kódváltás is megszűnni látszott.

További párhuzam az ipolysági és a dunaszerdahelyi változat között, hogy mindkettő azon területek határvonalán fekszik, ahol a romani nyelvet még ma is beszélik (északra), és ahol a romani nyelv mára már eltűnt (délre). Ez a köztes földrajzi elhelyezkedés a magyar nyelv megnövekedett hatásához vezethetett, például a nem romani anyanyelvűekkel kötött házasságok révén, és így hozzájárulhatott a két változatban bekövetkezett gyors és széles körű nyelvi változásokhoz.

A Közép-Európában beszélt és a magyar nyelv hatása alatt álló romani változatokon kívül, mint amilyen az ipolysági és a dunaszerdahelyi is, még a finnországi romani változat az, amelyben a nemi rendszer szintén nagymértékben megbomlott (Granqvist 2012: 32). A finnországi roma közösségek a XIX. század óta fokozatos nyelvcsereének vannak kitéve a finn nyelv irányába (Adamou–Granqvist 2014: 525), ami párhuzamba állítható a fent tárgyalt változatok szociolingvisztikai helyzetével. Granqvist (2013) arról számol be, hogy a romani nyelvről a finnre való váltás lassan halad. A nyelvcsere folyamatának kezdeti szakaszát a finn nyelvnek a romani nyelv fonológiájára gyakorolt, megnövekedett hatása jellemezte, majd a XIX. század végétől ehhez hozzájött még a finn nyelvnek a romani nyelv szerkezetére gyakorolt, kiterjedt hatása is. A XIX. és XX. század fordulóján a finn lett a cigányok első nyelve, a romani nyelvet pedig csak második nyelvként sajátították el, késő gyermekkorban vagy fiatal felnőttkorban. Az 1950-es évek óta, amint arról Granqvist (2002: 62) beszámol, felgyorsult a finnországi romani változat leépülése, ami egybeesik azzal az időszakkal, amikor a finn cigányok feladták vándorló életmódjukat, és Finnország déli és nyugati részének városi területein telepedtek le (Sosiaali- ja terveysministeriö 2004: 3, 7).

A romani nyelv nemi rendszerében a bomlás első jeleit már a XIX. században dokumentálták (Granqvist 2013: 19), amikor a cigányok még vándor életmódot folytattak, viszont már elkezdődött a nyelvcsere folyamata. Ezen tipológiai változás nagy valószínűséggel a cigányok városokba való betelepülése után gyorsult fel, mivel Granqvist (2012: 32) szerint a nemi megkülönböztetés a ma beszélt finnországi romani nyelvjárásban már nagymértékben elveszett, és ez – a fentebb tárgyalt déli centrális változatokhoz hasonlóan – az eredeti hímnemű toldalékok általánosítása révén történt.

A tanulmányban tárgyalt változatokban lezajló nyelvi változásokat figyelembe véve azt feltételezhetjük, hogy a nyelvtani nemek megkülönböztetése a domináns nyelv intenzív hatása miatt veszett el, amit a nyelv leépülésével és használatának csökkenésével járó nyelvcsere gyorsított fel. A nyelvcsere folyamatát viszont lassította vagy akár meg is fordította a beszélők azon vágya, hogy megőrizzék nyelvüket, még ha ebben a leromlott formájában is. A városi kontextus és

valószínűleg a mobilitás is (lásd a finn romák esetét) szerepet játszhatott ezekben a folyamatokban, mivel az érintett beszélői közösségeket magasabb fokú kétnyelvűség jellemzi a vidékiekhez képest. Hasonló szociolingvisztikai körülmények között egyes városi, kereskedelemmel foglalkozó, vándor életmódot folytató közösségek egyenetlenül kevert romani változatokat hoztak létre, amelyekben – habár nagyrészt a romani nyelven alapulnak – gyakran megjelennek a morfológiai-
lag nem integrált finn vagy török igealakok (Adamou 2010; Friedman 2010; Adamou–Granqvist 2014). Ezt tekinthetjük úgy is, mint a mátrix nyelv felcsere-
lődési folyamatának kései megtorpanását, amit Myers-Scotton (1998) Mous (1994) adataira támaszkodva a ma'a, egy eredetileg kúsita nyelv példáján keresztül mutat be, amelynek nyelvtanát a bantu nyelv nyelvтана váltotta fel. Adamou–Granqvist (2014) ugyan megjegyzi, hogy az ilyen típusú változás a letelepedett, vidéki cigány közösségekre nem jellemző, feltételezhetjük, hogy ha a szóban forgó város egyben a nyelvi újítás központja is – ami Ipolyság vagy Dunaszerdahely esetében nem így volt, viszont a finn cigányok esetében lehetett így –, elképzelhető, hogy a nyelvtani nemek elvesztése, ami az újítás egy formája, még a vidéki területekre is áterjed.

7. Összegzés

Az ipolysági romani nemi rendszerének tárgyalása során a nyelvtani nemek redukálódását figyeltük meg a romani nyelv egyik romungró változatában, amelyik a nyelvtani nemmel nem rendelkező magyarral volt szoros kapcsolatban. A nyelvtani nem kategóriájáról és annak komplex jellegéről a közelmúltban több színvonalas kiadvány is megjelent (pl. Audring 2014; Aikhenvald 2016; Di Garbo et al. 2019). A nyelvtani nemek rendszerének megváltozása jelentheti egyfelől a nem szerinti egyeztetés redukálódását és eltűnését, másfelől annak kiterjesztését vagy kialakulását.

A nyelvtani nemek rendszerének kialakulása olyan ritka, hogy Nichols (2003: 303) egész Eurázsziából nem tud példát hozni olyan nyelvre, amelybe dif-fúzió útján bekerült volna ez a kategória, és azt is hozzáteszi, hogy nem találkozunk azokkal a tényezőkkel, amelyek a nyelvtani nemek megjelenését elősegítenék. Di Garbo és Miestamo (2019) négy olyan nyelvről számol be (nalka, csamorro, baszk, sumcso), amelyekben, bár korlátozott mértékben, kialakulóban van egy nemi rendszer. Eltekintve a nalka nyelvtől, az egyetlen olyan esettől, amelyben belső nyelvi fejlődéssel van dolgunk (bővebben l. Wälchli 2018), a másik három nyelv esetében a nyelvtani nemek kontaktus hatására jelennek meg, végső soron azonban mindegyik lexikális kölcsönzés következménye, ezért óvatosan kezelendő. Ami a spanyol nyelv csamorróra gyakorolt hatását illeti, Stolz

(2012) elismeri, hogy nemi rendszerek valóban kialakulhatnak nyelvi érintkezés útján, de azt is hangsúlyozza, hogy „a csamorro nem másolta le teljesen a spanyol nemi rendszert” (Stolz 2012: 129). A csamorróban a spanyolból kölcsönzött több száz, nemek szerint megkülönböztetett szópár révén jelent meg marginálisan a nyelvtani nem, és a csamorro szemantikai alapú, kettős tagolású nemi rendszerében az élő-élettelen kategória vált döntő tényezővé. A spanyol ezenkívül kontaktusnyelve a baszknak is, amelyben eredetileg nincs nyelvtani nem. A Lekeitio városban beszélt baszk azonban olyan, emberre utaló főnevek és melléknevek kis csoportját vette át a spanyolból, amelyeken jelölve van a nyelvtani nem (Hualde et al. 1994), így marginálisan itt is megjelent a kategória. Trask (2003) szerint a baszk nyelv nyugati változataiban számos, nyelvtani nem szerint jelölt szópár van, és amint Hualde és munkatársai (1994) és Trask (2003) is megjegyzi, a nemek jelölésének spanyol mintája néhány, eredeti baszk főnév és melléknév esetében is használatos. Ezek azonban jellemzően még így is csupán a természetes nemet jelölik. A sumcso nyelv esete is nagyon hasonló. Amint Huber (megjelenés alatt) részletesen beszámol róla, bár a nem nélküli sumcso számos, nyelvtani nem szerint megkülönböztetett főnevet és melléknevet vett át a szomszédos ind nyelvekből, ez mégsem vezetett ahhoz, hogy egy valódi nemi rendszer alakuljon ki a nyelvben. Hozzáteszi továbbá azt is, hogy ezek a nemek szerint megkülönböztetett elemek zárt osztályt alkotnak, a nemek jelei nem terjedtek át az eredeti, nem nélküli elemekre, sőt, bár a sumcso jelenleg a hindi erős hatása alatt áll, újabb, nemek szerint megkülönböztetett elemek nem kerülnek a nyelvbe.

A nyelvtani nem mindkét szempontból rendkívül ellenálló kategóriának tűnik: mind a hiánya, mind pedig a jelenléte meglehetősen stabil és hosszú életű. Redukálódását és eltűnését a közelmúltban különböző tanulmányokban elemezték, amelyek vagy egy konkrét esetre (l. pl. a nőnem eltűnése az északnyugati lett dialektusokból: Wälchli 2017; a nőnem eltűnése a norvégból: Rodina–Westergaard 2021; illetve a semleges nem általánosítása a kappadókiai görögben: Karatsareas 2009), vagy pedig a nyelvi érintkezés földrajzi (Di Garbo 2020) és szociolingvisztikai (Igartua 2019) vonatkozásaira mint a nemi rendszer hanyatlásának kulcsfontosságú tényezőire összpontosítottak.

A hímnemű alakok elterjedése az ipolysági romaniban összhangban van ezekkel az esettanulmányokkal, valamint az általánosabb tendenciákkal is: az alapértelmezett nem általában a semleges nem, ha pedig az adott nyelvben nem található meg a semleges nem, akkor a hímnem (bár néhány nyelv esetében a nőnemű alakok általánosultak; vö. Corbett 1991; Newell 2005; Aikhenvald 2016). Másrészt viszont az ipolysági romaniban a nemek közötti megkülönböztetés eltűnése legalább két szempontból egyedülálló. Először is, a változás az anyanyelvi beszélőknek mindössze két nemzedéke alatt ment végbe, feltételezhetően intenzív

nyelvi érintkezés mellett, majd ezen folyamat megtorpant a közösség nyelvmegőrzési vágya miatt. Másodsor, a nyelvi érintkezés mellett a városi környezet is fontos szerepet játszhatott, mivel ez a nyelvi változás nem található meg más, vidéki változatokban.

Láthattuk, hogy a ma is beszélt, de redukálódott nemi rendszerrel rendelkező dunaszerdahelyi romani változat szociolingvisztikai helyzete sok tekintetben hasonlít az ipolysági romaniéhoz: olyan romani változatról van szó, amely városi környezetben alakult ki, több évszázadon keresztül érintkezett a nyelvtani nem nélküli magyarral, és mivel a múltban vagy megszakadt, vagy meggyengült a generációk közötti nyelvátadás, számos olyan nyelvi változást tartalmaz, amelyek egy nyelvi leépülési folyamatra jellemzőek. Mindazonáltal a magyar nyelv erős hatása és a magyar felé irányuló folyamatos eltolódás ellenére a dunaszerdahelyi romani a mai napig megőrződött az ily módon megváltozott alakjában.

A másik, fentebb említett példa a finn romani, amely mind az ipolysági, mind a dunaszerdahelyi romani esetéhez hasonlít, és alátámasztja azt a feltételezésünket, hogy a városi kontextus, valamint a nyelvtani nemmel rendelkező kisebbségi nyelv és a nyelvtani nem nélküli domináns nyelv közötti intenzív nyelvi érintkezés kombinációja hozzájárulhat a nemi rendszer redukálódásához vagy akár teljes eltűnéséhez. A két déli centrális romani változathoz hasonlóan a finn romanit is városi környezetben beszélnek, egy nem nélküli nyelv erős hatása alatt áll, és a leépülés jeleit mutatja. Noha a finn romanit a XIX. század óta folyamatosan nyelvcsere fenyegeti, beszélői a mai napig megőrizték és második nyelvüként használják leépült formájában.

A tanulmányban bemutatott megfigyelések a források rövidegéből adódó kevés adat miatt inkább minőségi, mint mennyiségi jellegűek. Bár a nemek szerinti egyeztetés redukálódása és a városi kontextus között nem lehet egyértelmű ok-okozati összefüggést megállapítani, a közvetett bizonyíték, mégpedig az a tény, hogy ilyenemű változás nem ment végbe a vidéki változatokban, arra utal, hogy valószínűleg összefüggés van a kettő között. Tanulmányunkkal arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy ez a tendencia szociolingvisztikai tényezőként jöhet számításba a nyelvtani nemek redukálódásával és eltűnésével foglalkozó jövőbeni kutatások során.

Források

- Balogh Jancsi 1850. *Legelső cigány imádságok*. Beimel József Nyomdája. Esztergom.
- Balogh Anna 1847. Balogh Anna születési bejegyzése, 1847. 08. 31. (210. oldal / 5. sor). Ipolysági római katolikus anyakönyv, Magyarország.
- Balogh Anton 1812. Balogh Anton születési bejegyzése, 1812. 12. 27. (242. oldal / 8. sor). Hontfüzesgyarmati római katolikus anyakönyv, Magyarország.
- Balogh Ferkó 1845. Balogh Ferkó házassági bejegyzése, 1845. 11. 29. (25. oldal / 7. sor). Ipolysági római katolikus anyakönyv, Magyarország.
- Balogh Jancsi 1808. Balogh Jancsi születési bejegyzése, 1808. 12. 05. (236. oldal / 3. sor). Hontfüzesgyarmati római katolikus anyakönyv, Magyarország.
- Balogh Jancsi 1827. Balogh Jancsi házassági bejegyzése, 1827. 06. 26. (380. oldal / 4. sor). Zavari római katolikus anyakönyv, Magyarország.
- Balogh Jancsi 1877. Balogh Jancsi halotti bejegyzése, 1877. 05. 03. (309. oldal / 3. sor). Selmezbányai római katolikus anyakönyv, Magyarország.
- Balogh János 1828. Balogh János születési bejegyzése, 1828. 07. 22. (35. oldal / 6. sor). Ipolysági római katolikus anyakönyv, Magyarország.
- Balogh József 1811. Balogh József születési bejegyzése, 1811. 03. 06. (99. oldal / 4. sor). Hontfüzesgyarmati római katolikus anyakönyv, Magyarország.
- Balogh Karolina „Sarolta” 1841. Balogh Karolina „Sarolta” születési bejegyzése, 1841. 01. 02. (136. oldal / 1. sor). Ipolysági római katolikus anyakönyv, Magyarország.
- Balogh Karolina „Sarolta” 1860. Balogh Karolina „Sarolta” házassági bejegyzése, 1860. 11. 21. (80. oldal / 3. sor). Ipolysági római katolikus anyakönyv, Magyarország.
- Balogh Mária 1815. Balogh Mária születési bejegyzése, 1815. 04. 17. (341. oldal / 16. sor). Ipolysági római katolikus anyakönyv, Magyarország.
- Interjú Horváth Ferencsel, aki nem mindennapi ember! 1938. 04. 03. *Magyarország* 19(75). 10.
- József Főherceg 1888. *Czigány nyelvtan: Románo csibákero sziklaribe*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- József Főherceg 1890. Eredeti cigánylevelek. *Egyetemes Philológiai Közlöny* XIV: 737–68.
- József főherceg ismeretlen cigánynyelvű levele 1913. 08. 23. *Székesfehérvár és Vidéke* 41(160). 4.
- Napi hírek 1913. 08. 23. *Pesti Hírlap* 35(199). 8–14.

- Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal [National Hungarian Royal Statistical Office] (szerk.) 1871. *Az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt*. Athenaeum. Pest.
- Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal [National Hungarian Royal Statistical Office] (szerk.) 1882. *A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve*, II. kötet. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. Budapest.
- Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal [National Hungarian Royal Statistical Office] (szerk.) 1895. *A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei* (Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam, Volume IX. kötet). Athenaeum. Pest.
- Ortutay István 1915. *József főherceg élete*. Engel Lajos Könyvnyomdája. Szeged.
- Rézműves Melinda (szerk.) 2003. *Romane Lila – Cigány Levelek – Rromani Letters*. Fővárosi Önkormányzat Cigány Ház – Romano Kher. Budapest.
- Rózsa Mária 2012. „Közfényt gyarapítani”. *Beimel József és Kozma Vazul pesti nyomdájának története és nyomtatványai, 1830–1864*. OSZK–Gondolat. Budapest.
- Soós István 2000. *József főherceg cigány levelezése*. Romológiai Kutatóintézet. Szekszárd.
- Tóth József 1873. 06. 05. Egy vén muzsikus. *Fővárosi Lapok* 10(128): 556–7.

Hivatkozások

- Adamou, Evangelia 2010. Bilingual speech and language ecology in Greek Thrace: Romani and Pomak in contact with Turkish. *Language in Society* 39: 147–71.
- Adamou, Evangelia–Granqvist, Kimmo 2014. Unevenly mixed Romani languages. *International Journal of Bilingualism* 19: 525–47.
- Adamou, Evangelia–Feltgen, Quentin–Padure, Cristian 2021. A unified approach to the study of language contact: Cross-language priming and change in adjective/noun order. *International Journal of Bilingualism* 25: 1635–54.
- Aikhenvald, Alexandra Y. 2004. Gender and noun class. In: Booij, Geert–Lehmann, Christian–Mugdan, Joachim–Skopeteas, Stavros (szerk.) in collaboration with Wolfgang Kesselheim: *Morphologie/Morphology. Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung/An International Handbook on Inflection and Word-Formation*, 2. Halbband/Volume 2. Walter de Gruyter. Berlin. 1031–45.

- Aikhenvald, Alexandra Y. 2012. Language contact in language obsolescence. In: Chamoreau, Claudine–Léglise, Isabelle (szerk.): *Dynamics of Contact-Induced Language Change*, Language Contact and Bilingualism 2. De Gruyter Mouton. Berlin. 77–109.
- Aikhenvald, Alexandra Y. 2016. *How Gender Shapes the World*. Oxford University Press. Oxford.
- Audring, Jenny 2014. Gender as a complex feature. *Language Sciences* 43: 5–17.
- Bakker, Peter 1997. Athematic morphology in Romani: The borrowing of a borrowing pattern. In: Matras, Yaron–Bakker, Peter–Kyuchukov, Hristo (szerk.): *The Typology and Dialectology of Romani*. Benjamins. Amsterdam. 1–21.
- Baló, Márton A. 2020. Romani phonology. In: Matras, Yaron–Tenser, Anton (szerk.): *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*. Palgrave Macmillan. London. 119–53.
- Baló, Márton A. 2021. Variation in the nominal morphology of Northern Vlax Romani. *Word Structure* 14: 25–58.
- Baló, Márton A. 2022. The role of the Romani language in the preservation of Romani identity in Hungary. In: Ronan, Patricia–Ziegler, Evelyn (szerk.): *Language and Identity in Migration Contexts*. Peter Lang. Oxford. 141–62.
- Bernard, H. Russell 1996. Language preservation and publishing. In: Hornberger, Nancy H. (szerk.): *Indigenous Literacies in the Americas: Language Planning from the Bottom up*. Mouton de Gruyter. Berlin. 139–56.
- Bodnárová, Zuzana 2017. Spontaneous bottom-up revitalization: The development of Dunajská Streda Romani. In: Kozhanov, Kirill–Osłon, Mikhail–Halwachs, Dieter W. (szerk.): *Das amen godi pala Lev Čerenkov: Romani historija, čhib taj kultura*. Grazer Linguistische Monographien. Graz. 143–57.
- Bodnárová, Zuzana 2018. Gender marking in L2 Romani in contact with Hungarian: The case of Dunajská Streda Romani. In: Friedman, Victor A. (szerk.): *Multilingualism and Language Contact*. Southeast European University. Tetovo. 80–91.
- Bodnárová, Zuzana 2020. Užívání určitého členu v předložkových frázích v jihocentrální romštině. *Romano džaniben* 27: 135–50.
- Bodnárová, Zuzana–Wiedner, Jakob 2020. The impact of Hungarian on Romani. In: Matras, Yaron–Tenser, Anton (szerk.): *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*. Palgrave Macmillan. London. 303–28.
- Boretzky, Norbert 2000. The definite article in Romani dialects. In: Elšík, Viktor–Matras, Yaron (szerk.): *Grammatical Relations in Romani: The Noun Phrase*. John Benjamins. Amsterdam. 31–64.

- Boretzky, Norbert 2013. Gender adaptation in loan layers of Romani. *STUF, Akademie Verlag* 66: 404–24.
- Campbell, Lyle–Muntzel, Martha C. 1989. The structural consequences of language death. In: Dorian, Nancy N. (szerk.): *Investigating Obsolescence: Studies in Language Contraction and Death*. Cambridge University Press. Cambridge. 181–96.
- Corbett, Greville G. 1991. *Gender*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Di Garbo, Francesca 2020. The complexity of grammatical gender and language ecology. In: Arkadiev, Peter–Gardani, Francesco (szerk.): *The Complexities of Morphology*. Oxford University Press. Oxford. 193–229.
- Di Garbo, Francesca–Miestamo, Matti 2019. The evolving complexity of gender agreement systems. In: Di Garbo, Francesca–Olsson, Bruno–Wälchli, Bernhard (szerk.): *Grammatical Gender and Linguistic Complexity: Volume II: World-Wide Comparative Studies* (Studies in Diversity Linguistics 27). Language Science Press. Berlin. 15–60.
- Di Garbo, Francesca–Olsson, Bruno–Wälchli, Bernhard (szerk.) 2019. *Grammatical Gender and Linguistic Complexity: Volume II: World-Wide Comparative Studies* (Studies in Diversity Linguistics 27). Language Science Press. Berlin.
- Elšík, Viktor–Matras, Yaron 2006. *Markedness and language change: The Romani sample*. Mouton de Gruyter. The Hague.
- Elšík, Viktor–Beníšek, Michael 2020. Romani dialectology. In: Matras, Yaron–Tenser, Anton (szerk.): *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*. Palgrave Macmillan. London. 389–427.
- Elšík, Viktor–Beníšek, Michael–Bodnárová, Zuzana 2014. *Linguistic Atlas of Central Romani*. <http://atlasofcentralromani.ff.cuni.cz> (Utolsó letöltés: 2022. 02. 04.)
- Elšík, Viktor 2000a. Dialect variation in Romani personal pronouns. In: Elšík, Viktor–Matras, Yaron (szerk.): *Grammatical Relations in Romani: The Noun Phrase*. John Benjamins. Amsterdam. 65–94.
- Elšík, Viktor 2000b. Romani nominal paradigms: Their structure, diversity and development. In: Elšík, Viktor–Matras, Yaron (szerk.): *Grammatical Relations in Romani: The Noun Phrase*. John Benjamins. Amsterdam. 9–30.
- Erdős István 2018. Még egy cseppet a jóból. *Palócföld* 64/3: 38–43.
- Friedman, Victor A. 2003. Romani as a minority language, as a standard language, and as a contact language: Comparative legal, sociolinguistic, and structural approaches. In: Fraurud, Kari–Hyltenstam, Kenneth (szerk.): *Multilingualism in Global and Local Perspectives: Selected Papers from the 8th Nordic*

- Conference on Bilingualism, November 1–3, 2001, Stockholm, Rinkeby.* Centre for Research on Bilingualism. Stockholm. 103–34.
- Friedman, Victor A. 2010. Turkish grammar in Balkan Romani: Hierarchies of markedness in Balkan linguistics. *Balkanistica* 23: 107–24.
- Friedman, Victor A. 2020. The impact of Turkish on Romani. In: Matras, Yaron–Tenser, Anton (szerk.): *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*. Palgrave Macmillan. London. 231–60.
- Gblem-Poidi, Massanvi Honorine 2007. Nominal classes and concord in Igo (Ahlon). In: Kropp Dakubu, Mary Esther–Akanlig-Pare, George–Osam, Kweku E.–Saah, Kofi K. (szerk.): *Proceedings of the Annual Colloquium of the Legon-Trondheim Linguistics Project, 10–20 January 2005*, Vol. 4. Linguistics Department, University of Ghana. Legon. 52–60.
- Granqvist, Kimmo 2002. Finnish Romani phonology and dialect geography. *SKY Journal of Linguistics* 15: 61–83.
- Granqvist, Kimmo 2012. Finská romština – gramatický náčrt. *Romano džaniben* 14: 27–60.
- Granqvist, Kimmo 2013. Finnish Romani during the nineteenth century. In: Schrammel, Barbara–Tiefenbacher, Barbara (szerk.): *Romani V.: Papers from the Annual Meeting of the Gypsy Lore Society, Graz 2011*. Grazer Romani-Publikationen. Graz. 13–28.
- Halwachs, Dieter W. 2020. Language policy and planning in Romani. In: Matras, Yaron–Tenser, Anton (szerk.): *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*. Palgrave Macmillan. London. 429–57.
- Hamp, Eric P. 1989. On signs of health and death. In: Dorian, Nancy C. (szerk.): *Investigating Obsolescence: Studies in Language Contraction and Death* (Studies in the Social and Cultural Foundations of Language). Cambridge University Press. Cambridge. 197–210.
- Hockett, Charles F. 1958. *A Course in Modern Linguistics*. Macmillan. New York.
- Hualde, José Ignacio–Elordieta, Gorka–Elordieta, Arantzazu 1994. *The Basque Dialect of Lekeitio*. Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea. Bilbao.
- Huber, Christian (tervezett megjelenés: 2023. december). Gender marking in Shumcho. In: Allasonnière-Tang, Marc–Kilarsky, Marcin (szerk.): *Nominal Classification in Asia and Oceania: Functional and Diachronic Perspectives* (Current Issues in Linguistic Theory 362). John Benjamins. Amsterdam. 58–111.
- Igartua, Iván 2019. Loss of grammatical gender and language contact. *Diachronica* 36: 181–221.

- Karatsareas, Petros 2009. The Loss of Grammatical Gender in Cappadocian Greek. *Transactions of the Philological Society* 107: 196–230.
- Kemény István–Béla Jankó–Gabriella Lengyel 2004. *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest.
- Landauer Attila 2004. Utak és problémák a magyarországi cigánykutatásban. In: Nagy Attila–Péterfi Rita (szerk.): *A feladatra készülni kell. A cigányság kulturális beilleszkedése és a közkönyvtár*. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó. Budapest. 13–46.
- Masica, Colin P. 1991. *The Indo-Aryan languages*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Matras, Yaron 2002. *Romani: A Linguistic Introduction*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Meyer, Anna-Maria 2020. The impact of Slavic languages on Romani. In: Matras, Yaron–Tenser, Anton (szerk.): *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*. Palgrave Macmillan. London. 261–301.
- Mous, Maarten 1994. Ma’a or Mbugu. In: Bakker, Peter–Mous, Maarten (szerk.): *Mixed Languages: 15 Case Studies in Language Intertwining*. Institute for Functional Research into Language and Language Use. Amsterdam. 175–200.
- Myers-Scotton, Carol 1998. A way to dusty death: the Matrix Language turnover hypothesis. In: Grenoble, Lenore A.–Whaley, Lindsay J. (szerk.): *Endangered Languages: Language Loss and Community Response*. Cambridge University Press. Cambridge. 289–316.
- Newell, Heidi C. 2005. *A Consideration of Feminine Default Gender*. University of Cincinnati MA thesis. Cincinnati, OH.
- Nichols, Johanna 2003. Diversity and stability in language. In: Joseph, Brian D.–Janda, Richard D. (szerk.): *The Handbook of Historical Linguistics*. Blackwell. Oxford. 283–310.
- Nurse, Derek 1994. South meets North: Ilwana = Bantu + Cushitic on Kenya’s Tana river. In: Bakker, Peter–Mous, Maarten (szerk.): *Mixed Languages: 15 Case Studies in Language Intertwining*. Institute for Functional Research into Language and Language Use. Amsterdam. 213–22.
- Pennycook, Alistair–Otsuji, Emi 2015. *Metrolingualism: Language in the City*. Routledge. New York.
- Pintér Tibor 2010. Nyelvhasználati sajátosságok a dunaszerdahelyi romani közösségben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 12: 61–84.
- Ringe, Don–Eska, Joseph F. 2013. *Historical Linguistics: Toward a Twenty-First Century Reintegration*. Cambridge University Press. Cambridge.

- Rodina, Yulia–Westergaard, Marit 2021. Grammatical gender and declension class in language change: A study of the loss of feminine gender in Norwegian. *Journal of Germanic Linguistics* 33: 235–63.
- Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus 2004. *Suomen romanit – Finitiko romaseele. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen esitteitä*. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus. Helsinki.
- Stolz, Thomas 2012. Survival in a niche. On gender-copy in Chamorro (and sundry languages). In: Vanhove, Martine–Stolz, Thomas–Urdze, Aina–Otsuka, Hitomi (szerk.): *Morphologies in Contact*. Akademie Verlag. Berlin. 93–140.
- Szuhay Péter 2005. The self-definitions of Roma ethnic groups and their perceptions of other Roma groups. In: Kemény, István (szerk.): *Roma of Hungary*. Columbia University Press. New York. 237–46.
- Trask, Robert L. 2003. The Noun Phrase: Nouns, determiners and modifiers; pronouns and names. In: Hualde, José Ignacio–Ortiz de Urbina, Jon (szerk.): *A grammar of Basque*. Mouton de Gruyter. Berlin. 113–70.
- Tröster-Mutz, Stefan 2011. The old minority languages of Europe. In: Kortmann, Bernd–van der Auwera, Johan (szerk.): *The Languages and Linguistics of Europe*. Mouton de Gruyter. Berlin. 455–66.
- Wälchli, Bernhard 2017. The incomplete story of feminine gender loss in Northwestern Latvian dialects. *Baltic Linguistics* 8: 143–214.
- Wälchli, Bernhard 2018. The rise of gender in Nalca (Mek, Tanah Papua): The drift towards the canonical gender attractor. In: Fedden, Sebastian–Audring, Jenny–Corbett, Greville G. (szerk.): *Non-Canonical Gender Systems*. Oxford University Press. Oxford. 68–99.
- Zahova, Sofiya 2021. Introduction. In: Roman, Raluca Bianca–Zahova, Sofiya–Marinov, Alexandar G. (szerk.): *Roma Writings. Romani Literature and Press in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the Nineteenth Century until World War II*. Brill. Leiden. 3–22.

Baló A. Márton

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont

balo.andras.marton@nytud.hun-ren.hu

Zuzana Bodnárová

Grazi Egyetem

zuzana.bodnarova@uni-graz.at